
Žarko Lazarević

Analiza kmečkih dolgov v Sloveniji 1918 – 1941

I. O ZEMLJIŠKI KNJIGI

Zadolževanju slovenskih kmetov v obdobju 1918 – 1941 je bilo v zgodovinopisju posvečeno malo pozornosti. Zato smo se po nekaterih sugestijah odločili za spremljanje tega procesa po intabulacijah dolgov, to je knjiženju zastavnih pravic v zemljiški knjigi, česar ni do sedaj še nihče opravil.

Zemljiška knjiga je register, ki so ga vodila okrajna oziroma sreska sodišča, danes temeljna sodišča, iz katerega so razvidne stvarne pravice na zemljiščih, se pravi vse nepremičnine in tiste pravice, ki so enake le-tem. Tako se v zemljiško knjigo vpisujejo stavbne in zemljiške parcele, lastniki, upniki ter pravice in omejitve lastnikov in upnikov.¹ Bistvena značilnost zemljiške knjige je javnost oziroma splošna dostopnost, saj jo lahko vsakdo, ob prisotnosti določenega uslužbenca, pregleduje in si iz nje izpisuje podatke.

Področje vsakega okrajnega sodišča je bilo razdeljeno na katastrske oziroma davčne občine. Za vsako tako občino je obstajala v zemljiškoknjižnem oddelku sodišč posebna zemljiška knjiga, ki se je delila na glavno knjigo in zbirko listin. Glavna knjiga je vezana in ponavadi šteje več zvezkov, odvisno od velikosti katastrske občine in števila lastnikov v njej. V zbirkah listin pa najdemo dokumente, na osnovi katerih so bile knjižene določene pravice.

Iz glavne knjige so razvidni vsi podatki, ki so potrebni za ugotovitev zemljiškega stanja. Samo vpisi v zemljiško knjigo so merodajni in tudi odločilni za posameznike, tako za lastnika, kupca ali upnika. Glavna knjiga je sestavljena iz zemljiškoknjižnih vložkov (zkv). Za vsako katastrsko občino tečejo številke zemljiškoknjižnih vložkov od 1 dalje. Glavna knjiga ima toliko zemljiškoknjižnih vložkov, kolikor je samostojnih zemljišč, ki se imenujejo zemljiškoknjižna telesa. Številke zemljiškoknjižnih vložkov niso v nikakršni zvezi s hišnimi številkami. Posameznik je lahko vpisan kot lastnik pri več vložkih ene občine ali v več vložkih različnih katastrskih občin, čeprav vsi ti vložki ne tvorijo celotnega posestva. To je bilo značilno zlasti za mejne lastnike. Iz-

¹ Dr. Nemo: Trgovsko gospodarski leksikon, Ljubljana 1935, geslo »Zemljiška knjiga«, str. 646; Anton Spende: Zemljiška knjiga, Ljubljana 1937, str 9.

recno je bilo določeno, da sme en zemljiškknjižni vložek obsegati samo tista zemljišča, ki ležijo v isti katastrski občini. Iz tega sledi, da ima lahko posameznik več vložkov v eni katastrski občini ali v različnih in tudi na področju drugega sodišča.

V zemljiškknjižne vložke so vpisovali zemljiškknjižna telesa in spremembe na njih ter stvarne pravice, ki so se nanašale na te in spremembe teh pravic. Vsak zemljiškknjižni vložek je bil sestavljen iz treh delov, in sicer iz popisnega oziroma posestnega lista (A), lastninskega lista (B) in bremenskega lista (C).

Popisni list se deli na dva dela. V prvem so vpisane parcele po številkah z označbo obdelovalne vrste oziroma kulture in površine po katastru. Vsaka katastrska občina je razdeljena na parcele, ki so zaokrožen del zemljišča enega lastnika ali več solastnikov, ležeča v isti katastrski občini, iste kulture. Parcele so oštevilčene od 1 naprej. Ločimo pa stavbne in zemljiške parcele. Drugi del popisnega lista služi za razvidnost pripisov in odpisov posameznih parcel, njihovo delitev in podobno.

V lastninskem listu je naveden lastnik in omejitve, katerim je bil potrjen glede svobodnega upravljanja imovine ali razpolaganja z zemljiškknjižnim telesom ali njegovim delom. Iz bremenskega lista pa so bile razvidne vse stvarne pravice, s katerimi je zemljišče obremenjeno.²

Zakon o zemljiški knjigi³ je ločil tri vrste vpisov v zemljiško knjigo. Vknjižbe so bile brezpogojne pridobitve (intabulacije) ali izbrisi (ekstablucije). Z njimi so dosegli pridobitev, prenos, omejitev ali prenehanje knjiženih pravic brez posebne utemeljitve, na podlagi predloženih dokumentov.

S predznambo so označevali pogojne pridobitve pravic ali izbrisov, kar so imenovali prenotacija. S tem vpisom so dosegli pridobitev, prenos, omejitev ali prenehanje vknjiženih pravic le z naknadno utemeljitvijo, to je predložitvijo ustreznih listin.

Nadalje je zakon določil tudi predmete vknjižbe in predznambe. Tu si bomo ogledali le določbe o knjiženju zastavnih pravic, ki so nam služile kot vir za proučevanje zadolževanja kmetov. Zastavno pravico so vpisovali v skladu z določili zakona na celo zemljiškknjižno telo ali na delež solastnika istega zemljiškknjižnega telesa. Zastavne pravice so se smele vpisovati samo v denarnih zneskih z višino obresti, če so bile s pogodbo določene.⁴ Zastavno pravico na nepremičnini, ki je dobila veljavnost šele z vpisom v zemljiško knjigo, so imenovali hipoteka. Ločili so dve vrsti hipotek. Edninska ali singularna je bila vknjižena samo pri enem zemljiškknjižnem vložku ali zemljiškknjižnem telesu dolžnika ali poroka. Če pa je bilo za eno terjatev zastavljenih več zemljiškknjižnih teles enega dolžnika ali več porokov, so jo imenovali skupna ali simultana hipoteka.⁵

Tretja vrsta vpisa v zemljiško knjigo so bile zaznambe ali adnotacije. Z njimi so zaznamovali osebne razmere, zlasti omejitve pri razpolaganju z imovino. Pravna posledica tega vpisa je bila, da se nihče, ki je predlagal vpis v določen zemljiškknjižni

² Spende, nav. delo, str. 9–11.

³ Zakon o zemljiških knjigah, Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 1/1931, str. 1–15 (odslej SLKBUDB, št. ..., str. ...).

⁴ SLKBUDB, št. 1/1931, str. 2.

⁵ Dr. Nemo, nav. delo, geslo »Hipoteka«, str. 449; Spende, nav. delo, str. 13.

vložek, ni mogel opravičevati, da mu razmere njegovega dolžnika niso bile znane. Zakon o zemljiški knjigi je razlikoval zaznambe mladoletnosti, skrbstva oziroma varuštva, nastopa polnoletnosti, uvedbo stečajja, vrstnega reda terjatev, odpisa zemljišč, skupne hipoteke, prenehanje hipotekarnih terjatev, tekoče sodne postopke, prisilne uprave in prisilne dražbe.⁶

Pri izpisovanju podatkov iz zemljiške knjige smo se srečali z vsemi vrstami zaznamb. Podrobnejšo pojasnitev si zaslužita pojma prisilna uprava in dražba. Dr. Nemo v Trgovsko-gospodarskem leksikonu podaja naslednjo definicijo prisilne uprave.⁷ Prisilna uprava je bila vrsta eksekucije oziroma izterjave zapadlih terjatev. Obsegala je le dohodek od dolžnikovega premoženja. Z njo niso želeli odvzeti dolžniku premoženja z vnovčenjem, temveč le zadovoljiti upnika z dohodkom od premoženja. Taka izterjava je bila za dolžnika seveda velika ugodnost. Največkrat so jo sodišča odrejala za zadolžene kmetije. Tovrstno izterjavo je sodišče določilo na predlog dolžnika, kadar je povprečni letni dohodek nepremičnine zadostoval za odplačilo terjatve. V primeru obročnega odplačevanja pa le, če je letni dohodek zadostoval za poravnavo dospеле anuitete z obrestmi vred. Z odločbo o uvedbi prisilne uprave je sodišče imenovalo tudi prisilnega upravitelja. Od tega trenutka dalje je bil dolžnik izključen od gospodarjenja s premoženjem, razen če mu ni tega dovolil upravnik. Zadolženi kmet je smel v času trajanja prisilne uprave ostati na kmetiji, če se ni vmešaval v delo uprave. Ravno tako se v delo uprave niso smeli vmešavati upniki. Upravnik je bil vezan na dolžnikove pogodbe, ki so bile sklenjene pred nastopom prisilne uprave in so se nanašale na dolžnikovo premoženje. Obenem pa je lahko sklepal tudi nove. Delo prisilne uprave je kontroliralo sodišče. Prisilna uprava je prenehala takrat, ko je bil dosežen namen uvedbe ali če se je izkazalo, da dohodki ne zadoščajo za poravnavo terjatve. V tem primeru so dolžnikovo premoženje prodali na prisilni dražbi. Namen prisilne uprave pa je bil omejiti nepotrebno prodajanje na prisilni dražbi.

Isti avtor⁸ piše tudi o prisilni dražbi in pravi, da je le ta služila za zadovoljitev upnika oziroma poravnavo zapadle terjatve z izkupičkom prodanega dolžnikovega premoženja. Dražba je bila javna, vodil pa jo je izvršilni komisar. Vsak interesent (dražitelj) je moral pred dražbo vplačati vadij oziroma jamstvo. Dolžnik ni smel dajati ponudb. Če ni bilo nobene ovire ali so bile odstranjene, so podelili domik tistemu, ki je največ ponudil. Če na dražbi niso dosegli tri četrtine cenilne vrednosti prodanega predmeta, je lahko vsakdo v roku štirinajstih dni po objavi domika ponudil nadponudbo. Moral pa je ponuditi najmanj četrtno višjo vsoto, kot je bila izklicana na dražbi. Izdražitelj, to je tisti, ki je na dražbi največ ponudil, je lahko nadponudbo razveljavil, če je v treh dneh po obvestilu zvišal svojo ponudbo najmanj na raven nadponudbe. V primeru, da se to ni zgodilo, je sodišče domaknilo nepremičnino nadponudniku in razveljavilo prejšnjo dražbo. S tem so hoteli preprečiti prodajanje pod ceno. V primeru, da je zahtevajoči upnik odstopil od dražbe še pred izvedbo, ni smel predlagati nove pred potekom šestih mesecev po preklicu. Na predlog dolžnika so dražbeni postopek

⁶ SLKBUDB, št. 1/1931, str. 3.

⁷ Dr. Nemo, nav. delo, geslo »Prisilna uprava«, str. 419–420.

⁸ Dr. Nemo, nav. delo, geslo »Eksekucija«, str. 374.

tudi ustavili, če je dokazal, da je plačal terjatev. Dolžnik je lahko na sodišču dosegel tudi preložitve dražbe s predlaganjem prisilne uprave, o čemer pa smo že govorili.

Spremljanje poteka zadolževanja nam je omogočilo določilo, ki je prepovedovalo brisanje ali prečrtavanje vpisov v zemljiški knjigi. V primeru prenosa lastniške pravice so ime prejšnjega lastnika rdeče podčrtali. Če pa so brisali oziroma ekstabulirali zastavno pravico, so pri vpisu z rdečo podčrtali glagol »vknjiži« ali »predznamuje« in v zadnji vrsti znesek. Pri prenosu terjatve na novega upnika so ime prejšnjega upnika tudi rdeče podčrtali. V primeru odpisa ali izbrisa parcele so rdeče podčrtali številko določene parcele. Pri delnih izbrisih so vse rdeče podpunktirali.⁹

Kot smo že spoznali, so bila področja posameznih sreskih sodišč razdeljena na katastrske oziroma davčne občine. Ker je takih občin v Sloveniji veliko, smo morali nujno poseči po vzorcu. V ta namen smo si izbrali šest katastrskih občin in sicer Dol pri Ljubljani, Štepanjo vas, Brezovico, Sorico, Dolenčice in Godešič. Prvi dve sta bili izbrani popolnoma naključno. Ob izpisovanju podatkov za prvi dve občini smo ugotovili, da zakonskemu določilu navkljub v treh četrтинah primerov niso vpisovali velikosti posameznih parcel. Te podatke smo potem iskali na Geodetski upravi mesta Ljubljana. Tu smo uporabljali »Parcelni zapisnik« oziroma seznam parcel za katastrski občini Dol in Štepanja vas, v katerem so razvrščene parcele od številke 1 dalje, z oznako obdelovalne vrste in velikostjo. Tak način dela je precej zamuden, saj smo za izpisovanje podatkov o zadolževanju in posameznih parcel, ki so jih imeli v lasti kmetje v katastrski občini Dol, ki je z devetimi knjigami in približno stotimi lastniki sodila med srednje velike davčne občine, potrebovali poldrugi mesec.

Da bi se izognili takemu dolgotrajnemu delu, pospešili izpisovanje podatkov in razširili vzorec, smo pričeli iskati posestne liste, iz katerih je razvidna celotna kmetova posest in njena velikost v določeni katastrski občini. Že iz dosedanjega izvajanja smo ugotovili, da se evidence vodijo samo v okviru določene občine. Na ta način nam ostane skrita kmetova posest v drugi katastrski občini. V primeru, da je nekdo imel knjiženo simultano hipoteko, je moč ugotoviti njegovo celotno posest. Če pa te ni bilo, smo prisiljeni predpostavljati, da je tisto, kar je imel kmet v eni občini, tudi njegova celotna posest. Možno bi bilo iskati posamezne kmete še v drugih katastrskih občinah, vendar rezultat ne bi bil sorazmeren z vloženim trudom.

Z uporabo posestnih listov smo prihranili veliko časa, saj ni bilo treba več zbirati parcel in podatka o njihovi velikosti ter jih nato preračunavati. V posestnih listih, ki so razvrščeni po lastnikih, so navedeni zemljiškoknjižni vložki, pripadajoči določenemu kmetu. Parcele, ki so bile vpisane v posameznih vložkih, so bile grupirane po obdelovalnih vrstah z oznako velikosti. V zadnji rubriki pa je bila podana skupna velikost kmetove posesti v določeni katastrski občini.

Zaradi zgornjih razlogov je razumljiva naša odločitev, naj bo kriterij za izbiro vzorčnih občin ohranjenost posestnih listov. Za katastrsko občino Brezovica so posestni listi ohranjeni v ljubljanskem Zgodovinskem arhivu¹⁰ in odslikavajo stanje iz leta 1944. Z naknadno kontrolo lastništva v zemljiški knjigi smo ugotovili, da to sta-

⁹ Spende, nav. delo, str. 14 in 19.

¹⁰ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Občina Brezovica, fasc. 4 in 5.

nje ustreza tudi stanju pred drugo svetovno vojno. Za preostale tri občine so posestni listi ohranjeni v škofjeloški enoti ljubljanskega Zgodovinskega arhiva in kažejo stanje iz leta 1938.¹¹

Na tak način smo seveda dobili krajevno omejen vzorec, saj se vzorčne občine nahajajo na Gorenjskem, točneje na Škofjeloškem in v okolici Ljubljane. Kljub temu pomisleku, menimo, da je vzorec dovolj reprezentativen. V vzorčnih občinah je živel 730 kmetov ali približno pol odstotka slovenskih kmetov v tem času.¹² Tudi izračunana posestna struktura vzorčnih občin se, kakor bomo videli pozneje, ujema s slovensko v tem obdobju. Vzorcju v prid govori tudi zastopanost različnih pokrajinskih tipov v vzorčnih katastrskih občinah. Katastrska občina Dol je ležala vzhodno od Ljubljane v ravninskem predelu v dolini Save. Štepanja vas je deloma ležala v ravnini, deloma pa na Golovcu. Brezoviška katastrska občina pa se je raztezala na barjanskih tleh zahodno od Ljubljane. Z vključitvijo gorenjskih katastrskih občin smo dobili predstavnike izrazito ravninskega in plodnega dela, kot je Sorško polje, ter planinskega oziroma hribovskega predela. Prvo je zastopala katastrska občina Godešič, ki leži na Sorškem polju, drugo pa katastrska občina Sorica v Selški dolini oziroma Dolenčice v Poljanski dolini.

Že iz same lege vzorčnih občin je razvidno, da smo podatke izpisovali v zemljiškoknjžnih uradih ljubljanskega Temeljnega sodišča in škofjeloške enote kranjskega Temeljnega sodišča. Z izpisovanjem smo dobili ogromno podatkov, ki jih je bilo nujno grupirati zaradi lažje preglednosti. Vse podatke o posesti posameznih kmetov smo združili v eno tabelo o posestni strukturi. Vknjižene terjatve, ki smo jih zasledovali od 1.12. 1918 do 6.4. 1941, smo razdelili v tri skupine po upnikih. Prva skupina so dedinske terjatve, druga dolgovi pri privatnih upnikih in tretja dolgovi pri denarnih zavodih.

Dedinskih terjatev nismo podrobneje razčlenjevali. V to skupino so uvrščene dediščine, dedni odpravki in dote. Te terjatve so bile navedene v denarnih zneskih. Poleg njih pa so knjižili tudi razne pravice do stanovanja in preživljanja, ki niso bile navedene v denarju. Po vpisih v zemljiško knjigo lahko sklepamo, da so dedinske terjatve največkrat vpisovali ob spremembi lastništva, bodisi da je dotedanji lastnik umrl ali pa je še za življenja kmetijo prepustil komu drugemu na osnovi dedne, ženitne ali izročilne pogodbe. V teh pogodbah so določili pogoje pod katerimi je novi lastnik prevzel kmetijo. Tako so določili višino dednih odpravkov in dot za druge dediče in dedinje ter rok izplačila. V primeru mladoletnosti upravičencev je bil ta rok postavljen z dnem nastopa polnoletnosti oziroma pri dekletih ob spremembi stanu, to je ob poroki. Obenem so določili tudi obveznosti novega lastnika do prejšnjih, ki so bili ponavadi starši, katerim je moral zagotoviti dosmrtno stanovanje, obleko in hrano. Šele

¹¹ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Škofja Loka, Posestni listi, Katastrska občina Sorica, fasc. 30; Katastrska občina Godešič, fasc. 12; Katastrska občina Dolenčice, fasc. 5.

¹² Izračunano po podatkih, ki jih navajata Janez Marentič: Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom, Ljubljana 1957, str. 167 in Aleksander Bilimovič: Agrarna struktura Jugoslavije in Slovenije v primeri z agrarno strukturo nekaterih drugih dežel, Ljubljana 1939, str. 5.

na osnovi sodno overovljenih pogodb so uradniki v Zemljiški knjigi knjižili zastavne pravice.¹³

Privatne upnike smo razdelili v take skupine kakor so jih navajali v zemljiških knjigah. Tako smo ločili posestnike, zasebnike, gostilničarje, obrtnike, trgovce, odvetnike, javne notarje in zdravnike. Pri denarnih zavodih pa smo ločili kreditne zadruge, banke in Državni zaklad oziroma davčno upravo. Med banke smo prišteli tudi mestne hranilnice, ki so poslovale po bančnih načelih. Dolgove pri privatnih upnikih in denarnih zavodih so knjižili ob nastanku dolžniško upniškega razmerja na predlog zainteresirane stranke. Knjiženje terjatev je bilo dokaj ažurno, medtem ko za izbrise tega ne moremo trditi, saj jih je bilo zelo veliko, ki so bile zbrisane šele po letu 1945. Zlasti velja to za dedinske terjatve.

Enako kot terjatve smo morali grupirati tudi kmete, ki so prebivali v vzorčnih katastrskih občinah. Razdelili smo jih v pet skupin, in sicer na tiste, ki so imeli do 2 ha, od 2 do 10 ha, od 10 do 20 ha, od 20 do 50 ha in nad 50 ha zemlje. Tako razdelitev smo povzeli po Marentiču in deloma po Möderndorferju.¹⁴ Nekateri drugi avtorji, kot na primer Bilimovič, Kerenčič in Vučo,¹⁵ so navajali tiste kategorije, katere so uporabljali ob popisu prebivalstva iz 1931. leta. Le-ta je ločil kmetije z do pol ha zemlje, od pol do 1 ha, od 1 do 2 ha, od 2 do 5 ha, od 5 do 10 ha, od 10 do 20 ha, od 20 do 50 ha, od 50 do 100 ha, od 100 do 200 ha, od 200 do 500 ha in nad 500 ha.¹⁶ Taka razdelitev je po našem mnenju preveč podrobna. Zato smo se odločili, da posamezne kategorije grupiramo, kakor sta to storila Erjavec in Möderndorfer. Erjavec je v knjigi Kmetiško vprašanje v Sloveniji kmete razvrstil na tiste, ki so imeli do 1 ha zemlje, od 1 do 5 ha, od 5 do 10 ha, od 10 do 20 ha, od 20 do 50 ha, od 50 do 100 ha in nad 100 ha.¹⁷ Möderndorfer je bolj zaokrožil skupine in je ločil kmetije z do 2 ha, od 2 do 5 ha, od 5 do 10 ha, od 10 do 20 ha, od 20 do 50 ha in nad 50 ha zemlje.¹⁸ Marentič je ohranil iste kategorije kot Möderndorfer, le da je združil kmetije, ki so obsegale od 2 do 5 ha in od 5 do 10 ha v enotno kategorijo kmetov, ki so imeli od 2 do 10 ha zemlje.¹⁹

Da bi se izognili neprestanemu navajanju velikosti kmetije, se nam je zdelo primerno posamezne kategorije kmetov poimenovati. Pri tem smo se naslanjali na Marentiča in Erjavca. Slednji je ločil male kmete z do 10 ha zemlje. Tiste, ki so imeli od 10 do 20 ha zemlje, je imenoval srednje kmete. Po njegovem mnenju pa so trdni kmetje imeli od 20 do 50 ha velike kmetije. Vse, kar je presegalo 50 ha, pa je imenoval velika posest.²⁰ Marentič je tu dodal še eno kategorijo. Tako je tiste z do 2 ha zemlje imenoval bajtarji. Definicija malih in srednjih kmetih je pri obeh enaka. Marentič

¹³ Lastna sklepanja po vpisih v zemljiško knjigo. Primere ženitovanske in izročilne pogodbe najdemo v delu Kruh in politika – Poglavlja iz etnologije Vitanja, Ljubljana 1987, str. 508–510 in 665–668.

¹⁴ Marentič, nav. delo, str. 167; Vinko Moderndorfer: Slovenska vas na Dolenjskem, Ljubljana 1938, str. 107.

¹⁵ Bilimovič, nav. delo, str. 5; Jože Kerenčič: Študij o naši vasi, Ljubljanski zvon, 1936, str. 105; Nikola Vučo: Poljoprivreda Jugoslavije 1918 – 1941, Beograd 1958, str. 39.

¹⁶ Ravno tam.

¹⁷ Fran Erjavec: Kmetiško vprašanje v Sloveniji, Ljubljana 1928, str. 13.

¹⁸ Moderndorfer, nav. delo, str. 107.

¹⁹ Marentič, nav. delo, str. 167.

²⁰ Erjavec, nav. delo, str. 13.

je namesto trdnih kmetov uporabljal izraz bogati kmetje ali gruntarji. Enako kot Erjavc pa je vse, ki so imeli nad 50 ha velike kmetije proglasil za veleposestnike.²¹ Ravno zaradi enakega poimenovanja posameznih tipov kmetov tako pri Marentiču kot pri Erjavcu smo se odločili za Marentičevo klasifikacijo kmetov in jo tudi uporabljali v nadaljnjem tekstu.

Marentič je podal tudi kratke karakteristike posameznih kmetov. Tako je zapisal, da se bajtarji niso mogli preživljati samo z obdelovanjem zemlje, temveč so morali iskati še dodaten zaslužek. Mali kmetje so od obdelovanja zemlje sicer lahko živeli, vendar so morali občasno iskati tudi postranski zaslužek. Kmetije srednjih kmetov so že zadoščale za kritje vseh življenjskih stroškov. Srednji kmetje so zemljo obdelovali sami z družino in so le občasno najemali delovno silo, predvsem ob večjih delih kot so košnja, setev, žetev, mlačev in podobno. Po Marentiču je bistvena lastnost gruntarjev in veleposestnikov konstantno najemanje delovane sile. Zato tudi govori o gruntarsko-veleposestniški plasti na vasi.²² Ob tem se moramo zavedati, da so te kategorije kmetov postavljene le zaradi lažjega razlikovanja in da v vsakdanjem življenju niso bile tako ostro izrisane. Vse je bilo odvisno od kvalitete zemljišč, donosnosti, umnosti gospodarjenja in bližine tržišča.

II. POSESTNA STRUKTURA

Vse podatke o posestni strukturi in kmečkih dolgovih, ki smo jih dobili v zemljiški knjigi, smo primerjali, kjer je bilo to seveda mogoče, s stanjem v Sloveniji. Strukturo kmečkih dolgov v vzorčnih občinah smo primerjali z rezultati ankete o kmečkih dolgovih, ki jo je 1932. leta, po naročilu ministrstva za kmetijstvo, izvedla Priviligirana agrarna banka. S posestno strukturo, kot se nam kaže v zemljiških knjigah vzorčnih občin, nas bo seznanila spodnja tabela:

Tabela 1: Posestna struktura vzorčnih občin²³

Obrat	Število obratov	v %	Ima zemlje	v %
Bajtarji	276	37,80 %	214,63 ha	3,60 %
Mali kmetje	271	37,10 %	1.366,37 ha	22,80 %
Srednji kmetje	111	15,20 %	1.540,61 ha	25,70 %
Gruntarji	57	7,80 %	1.527,12 ha	25,45 %
Veleposestniki	15	2,80 %	1.347,62 ha	22,45 %
Skupaj	730	100 %	5.996,35 ha	100 %

²¹ Glej opombo 19.

²² Marentič, nav. delo, str. 168 in 169.

²³ Lastni izračuni po podatkih iz zemljiške knjige vzorčnih občin.

Po popisu prebivalstva iz leta 1931 pa je bila v Sloveniji zemlja razdeljena v naslednjih deležih:

Tabela 2: Posestna struktura v Sloveniji 1931 leta²⁴

Obrat	Število obratov	v %	Ima zemlje	v %
Bajtarji	51.137	33,00 %	43.437 ha	3,50 %
Mali kmetje	66.487	43,00 %	333.513 ha	26,00 %
Srednji kmetje	24.470	15,80 %	344.021 ha	26,90 %
Gruntarji	10.785	7,00 %	306.579 ha	24,00 %
Veleposestniki	1.749	1,20 %	251.086 ha	19,60 %
Skupaj	154.628	100 %	1.278.626 ha	100 %

Iz obeh tabel je razvidno, da je imel najštevilnejši sloj na vasi najmanj zemlje. Ob primerjavi obeh tabel ugotovimo, da je posestna struktura vzorčnih občin le deloma odstopala od stanja v Sloveniji. Prvo odstopanje je že pri bajtarjih, katerih delež v vzorčnih občinah je bil za 4 % višji kot v Sloveniji. Pri naslednji kategoriji kmetov, to je pri malih kmetih, se situacija spremeni, saj je bil delež le-teh v Sloveniji za 7 % višji kot v vzorcu. Število srednjih kmetov in gruntarjev se približno ujema. Nekoliko večja razlika pa ponovno nastopi pri veleposestnikih, katerih delež je bil v vzorčnih občinah za poldrugi odstotek višji kot v Sloveniji. Podobna slika se nam kaže tudi pri primerjavi deleža zemlje, katerega so imele posamezne kategorije kmetov. V obeh primerih imajo bajtarji skoraj enak delež zemlje. Malenkostno razliko beležimo pri malih kmetih. Pri srednjih kmetih in gruntarjih je v obeh primerih delež približno enak. Večja razlika pa ponovno nastopi pri veleposestnikih, katerih delež v skupni površini zemlje je bil v vzorcu za približno 3 % višji kot v Sloveniji. Ta razlika nastopi zaradi večjega veleposestniškega deleža v skupnem številu kmetov v vzorčnih občinah kot v Sloveniji.

Tudi primerjava povprečne velikosti posameznih kategorij kmetij ne kaže velikih odstopanj vzorca od stanja v Sloveniji.

Tudi ta primerjava, kot smo zapisali že zgoraj, pokaže, da obstajajo le majhne razlike med stanjem v vzorcu in Sloveniji. Povprečna kmetija je v obeh primerih enako velika. Pri bajtarjih, malih in srednjih kmetih gre za malenkostne razlike, ki jih lahko zanemarimo. Na nekoliko večjo razliko naletimo pri gruntarjih, saj je bil povprečen grunt v vzorčnih občinah za 2 ha manjši kot slovenski. Najbolj pa se razlikujeta povprečni veleposestvi. Medtem, ko je le-to v Sloveniji obsegalo dobrih 143 hektarjev, je v vzorčnih občinah dosegalo le slabih 90 hektarjev.

²⁴ Glej opombo 19.

Tabela 3: Povprečna velikost kmetij v vzorčnih občinah in v Sloveniji²⁵

	Povprečna velikost obrata	
	Slovenija	Vzorec
Bajtarji	0,84 ha	0,77 ha
Mali kmetje	5,01 ha	5,04 ha
Srednji kmetje	14,05 ha	13,87 ha
Gruntarji	28,42 ha	26,79 ha
Veleposestniki	143,55 ha	89,84 ha
Skupaj	8,26 ha	8,21 ha

III. POTEK KMEČKEGA ZADOLŽEVANJA V SLOVENIJI 1918 - 1941

1. Zadolževanje kmetov v vzorčnih občinah 1918 - 1941

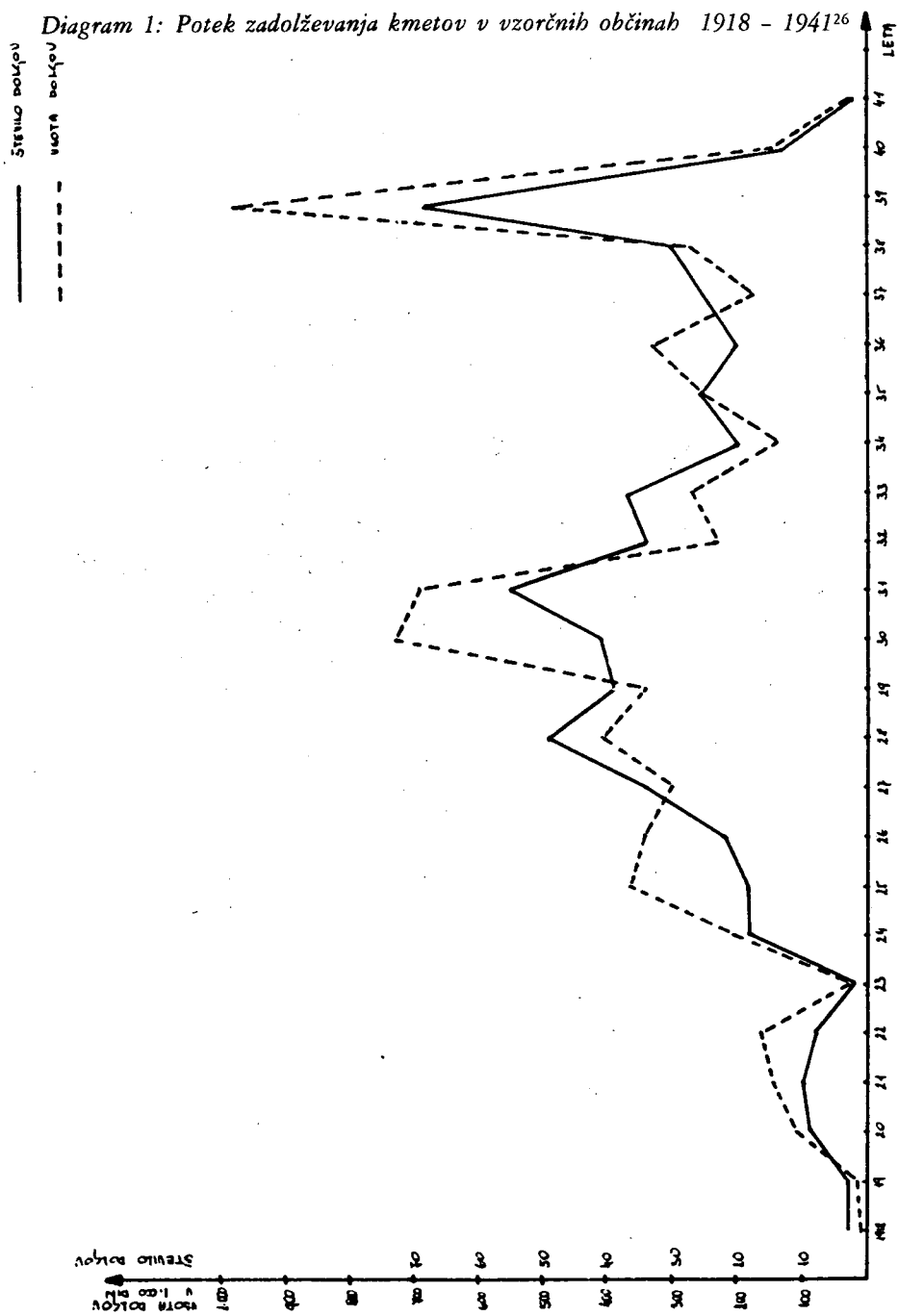
Potek zadolževanja si bomo ogledali na primeru vzorčnih občin, ker ustreznih podatkov za Slovenijo ne poznamo. Za lažjo ponazoritev si ga bomo ogledali s pomočjo diagrama, na katerega smo vnašali podatke o novih dolgovih, knjiženih v posameznih letih. Dedinskih terjatev v diagramih nismo upoštevali, ker jih ne uvrščamo v klasičen dolg. Predpisani dedni odpravki so bili lahko le vzrok zadolžitve in niso bili odvisni od kmetove volje in potreb po zadolževanju.

Za prvo polovico dvajsetih let je značilen sorazmerno ugoden položaj kmetijstva. Cene kmetijskih pridelkov in zemlje so bile visoke, ponudba na evropskem tržišču pa manjša od povpraševanja. Vse to je krepilo kmetovo kupno moč in njegovo kreditno sposobnost. Kljub ugodnim razmeram na trgu pa so se že kazali prvi znanilci ponovnega zadolževanja. Eno takih je bilo tudi skokovito povečevanje števila dražb v prvi polovici dvajsetih let. Nove dolgove lahko opravičimo z investiranjem v med vojno zanemarjene kmetije in z intenzivnim nakupovanjem zemlje. Kmetje so namreč najemali kredite v upanju na nadaljnjo razvrednotenje denarja, kar bi jim omogočilo, ob inflacijski rasti cen kmetijskih pridelkov, z lahkoto vračati najeta posojila.²⁷

Ob pogledu na diagram ugotovimo, da se kmetje do začetka dvajsetih let skoraj niso zadolževali. Že leta 1920 se je število dolgov potrojilo. Tudi v naslednjem letu se je število dolgov povečalo, vendar ne tako izrazito. So se pa zato za dobro tretjino povečale vsote teh dolgov. V letu 1922 se je število novih dolgov znižalo za polovico glede na predhodno leto. Najmanj dolgov v tem prvem obdobju so kmetje ustvarili

²⁵ Lastni izračuni tako za vzorčne občine kot tudi za Slovenijo po podatkih iz tabele 1 in 2.

²⁷ Nikola Vučo: Agrarna kriza u Jugoslaviji, Beograd 1968, str. 111,112; Alojzij Trstenjak: Zadolževanje na kmetih v Sloveniji, Socialna misel št. 7-8/1926, str. 159; Narodni gospodar št. 7/1921, str. 131; Črtomir Nagode: Gospodarstvo Slovencev v jugoslovanski državi pa v slovenski banovini, Misel in delo, št. 8-9/1940, str. 197; Fran Gabrovšek: Kmetijski kredit, Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva I, Ljubljana 1938, str. 90, 91.

²⁶ Lastni izračuni po podatkih iz zemljiške knjige vzorčnih občin.

1923. leta. Nadaljnje dogajanje nam pove, da je bil to le kratkotrajen predah, saj so se že naslednje leto dolgovi povečali kar za devetkrat. V zadnjem letu prve polovice dvajsetih let so kmetje ustvarili za polovico več dolgov kot prejšnje leto. Tako izrazit skok v letih 1924 in 1925 je verjetno posledica pričetka izvajanja restriktivne monetarne politike v Jugoslaviji in porajajoče se hiperprodukcije na evropskem tržišču.

V drugi polovici dvajsetih let so cene kmetijskih produktov na svetovnem tržišču pričele padati zaradi hiperprodukcije. V tem času se je ameriško kmetijstvo dokončno industrializiralo, mehaniziralo in delno tudi že kemiziralo. Posledica so bili veliki viški, ki so preplavili zlasti evropsko tržišče. Obenem je tudi zahodnoevropska kmetijska produkcija že dosegla predvojno raven in jo marsikje tudi preseгла. Poslabševanju razmer je pripomogla tudi protekcionistična kmetijska politika zahodnoevropskih držav. To dogajanje je našlo odmev tudi v Jugoslaviji, saj se je ožil prostor njenega agrarnega izvoza, ker zastarelo in razdrobljeno kmetijstvo ni moglo tekmovati z mehaniziranim, kakršno se je razvijalo v zahodni Evropi in Ameriki. Tako so cene kmetijskih pridelkov, zlasti po letu 1926, pričele strmo padati. Drugo polovico dvajsetih let lahko imenujemo tudi uvod v veliko gospodarsko krizo v Jugoslaviji v prvi polovici tridesetih let, ki je najprej zajela kmetijstvo. V tem času so se kmetje iz leta v leto bolj zadolževali, kár pa ni bila samo posledica padca cen, temveč tudi povečane ponudbe denarja na tržišču v Sloveniji. Ta ponudba pa je bila posledica maksimiranih bančnih obresti za vloge, ki so povzročile umik denarja iz bank in preusmeritev le-tega v kmečka posojila, kjer so bile obresti višje.²⁸

Tako je že 1926. leta porastlo število dolgov, vsota zadolžitve pa je ostala na približno enaki ravni kot prejšnje leto. V letu 1927 so kmečki dolgovi še naprej naraščali. Število dolgov se je povečalo za polovico, skupna vsota pa se je presenetljivo nekoliko znižala. Kopičenje dolgov se tu ni ustavilo. Tako so že naslednje leto dosegli najvišji nivo v dvajsetih letih. Podobno situacijo so ugotovili tudi za celotno državo. Dolg jugoslovanskih kmetov je v tem letu dosegel približno 3 milijarde dinarjev.²⁹ Slovenski kmetje so k temu prispevali med 600 in 700 milijonov dinarjev.³⁰ Po zemljiški knjigi so kmetje v tem letu najeli za dobro tretjino več kreditov kot leto poprej. V letu 1929 so kmetje najeli sicer manj posojil, a je bila to še vedno druga največja vrednost, dosežena v dvajsetih letih. Rečemo lahko, da je bilo to le zatišje pred viharjem, se pravi pred pravo eksplozijo zadolževanja na začetku tridesetih let.

Povečano zadolževanje v teh letih je bila že posledica gospodarske krize, ki je najprej zajela kmetijstvo. Cene so v tem času neprestano padale, s tem pa tudi kmetovi dohodki, ki so se v primerjavi s sredo dvajsetih let 1931. leta prepolovili. Istočasno so se tudi še močneje razprle škarje cen v škodo kmetijstva, kjer so cene padale bistveno hitreje kot v industriji. K poslabševanju kmečkega položaja je prispevala tudi država z davki, ki so ostali na ravni dvajsetih let. Ob hkratnem zniževanju cen in s tem dohod-

²⁸ Vučo, Agrarna kriza, str. 68–71, 84; Kaj narekuje sedanji položaj posojilnicam?, Narodni gospodar, št. 4/1926, str. 49–51.

²⁹ Stanje seljačkih dugova u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Bankarstvo, št. 1/1928, str. 38, 39. Ta vir je citiral tudi Vučo, Agrarna kriza, str. 113.

³⁰ Velimir Bajkič: Seljački kredit, Beograd, 1928, str. 24.

kov so davki in stari dolgovi postali za kmete neznosno breme, tako da jim ni preostalo drugega kot beg v zadolževanje.³¹ Že leta 1930 število dolgov v vzorčnih občinah poskoči, še bolj pa se poveča vsota zadolžitve, ki se je v primerjavi z letom poprej kar podvojila. V naslednjem letu so kmetje najeli precej več posojil, vsota zadolžitve pa je ostala na isti ravni. To kaže, da je dodatna finančna sredstva potrebovalo več kmetov in da so si sposojali manjše vsote kot prejšnja leta. Omenjeni leti sta predstavljali višek v zadolževanju, saj se kmetje do tedaj in poslej niso več zadolžili v takem obsegu. Tudi v državnem okviru so v tem času dosegli vrhunec. Tako so z anketo iz 1932 leta dognali, da so kmečki dolgovi dosegli že 7 milijard dinarjev, od tega v Sloveniji 1,2 milijarde dinarjev.³²

To je bila porazna ugotovitev, saj je pomenila, da so se kmečki dolgovi glede na leto 1928 več kot podvojili in je kar klicala k državnemu posegu na to področje. To se je zgodilo že aprila 1932. leta z izdajo »Zakona o zaščiti kmetov«,³³ ki je uvedel moratorij za kmečke dolgove. Istočasno so zašli v krizo tudi denarni zavodi, ki so omejili izplačila. Kmetje po izdaji zakona niso več plačevali anuitet za stare dolgove, vlagatelji pa so pospešeno dvigovali prihranke. Na tak način so denarni zavodi prišli ob sredstva za podeljevanje kreditov. Posledica takega stanja je bilo zmanjšano zadolževanje, ker kmetje niso mogli najeti kreditov pri denarnih zavodih. V takih razmerah bi pričakovali, da se bodo kmetje bolj zatekali k privatnim upnikom. Naše pričakovanje se ni uresničilo, v kar nas prepričuje spodnja tabela.

Vidimo, da ima krivulja privatnih dolgov vsa dvajseta leta enake tendence kot krivulja dolgov pri denarnih zavodih, a na bistveno nižji ravni. Po letu 1931 so pričeli dolgovi pri denarnih zavodih upadati, na drugi strani pa so pričeli dolgovi pri privatnih upnikih naraščati. V letih 1933 – 1935 sta bili obe vrsti dolgov enaki, le v letu 1934 so se kmetje bolj zadolžili pri privatnikih. V naslednjih letih, takoj ko je kriza začela ponehavati in so se gospodarski kazalci obrnili navzgor, je ponovno prišlo do večjega razkoraka. Torej tudi privatniki niso uspeli pokriti izpada sredstev denarnih zavodov.

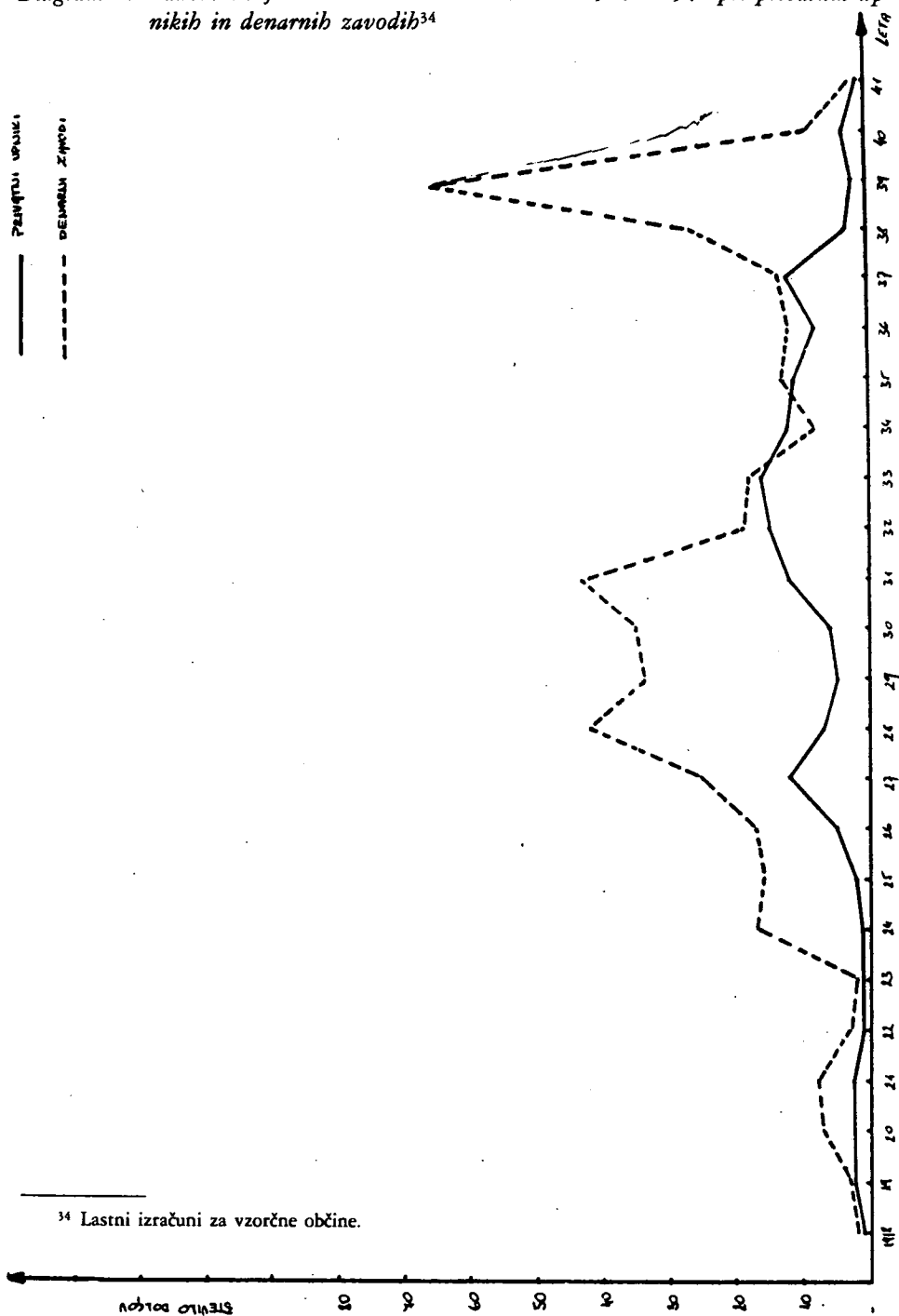
Posledice uvedenega moratorija za kmečke dolgove in krize denarnih zavodov so vidne tudi na diagramu. Kmetje se v prvi polovici tridesetih let manj zadolžujejo kot v drugi polovici dvajsetih let. Že 1932. leta so kmetje najeli tretjino manj kreditov, vsota pa se je znižala kar za dve tretjini. To ponovno kaže, da je veliko kmetov potrebovalo posojila, dobili pa so lahko le manjše vsote. V letu 1933 so upniki sicer odobrili nekoliko več posojil, a se je njihovo število že naslednje leto spet znižalo. Tako število odobrenih kreditov kot njihova vsota se je skoraj prepolovila. Ta najnižja točka v letu 1934 je odsev vrhunca krize, saj so tega leta zabeležili najnižji indeks cen v vsem medvojnem obdobju, tako kmetijskih kot tudi industrijskih. V naslednjem letu se je skladno z rahlim dvigom gospodarske aktivnosti tudi krivulja dolgov dvignila nekoliko navzgor. Povečanje beležimo tako pri številu kot vsoti dolgov. Število se je poveča-

³¹ Vučo, *Agrarna kriza*, str. 200; Ivan Bratko: *Gibanje cen in naše kmetijstvo*, Obzorja, 1938, str. 352; Maksim Goranović: *Položaj seljaka u Jugoslaviji*, Beograd 1938, cir., str. 7–8.

³² Milan Komadinic: *Problem seljačkih dugova*, Beograd 1934, cir., str. 59.

³³ SLKBUDB, št. 33/1932, str. 653–655.

Diagram 2: Zadolževanje kmetov v vzorčnih občinah 1918 - 1941 pri privatnih upnikih in denarnih zavodih³⁴

³⁴ Lastni izračuni za vzorčne občine.

lo za četrtno, vsote pa skoraj za polovico. Opazili smo, da je v prvi polovici tridesetih let nastal razkorak med številom dolgov in in vsotami. To je posledica zadolževanja pri privatnih upnikih, ki so posojali le manjše vsote. Do večjih vsot pa kmetje niso mogli priti zaradi krize denarnih zavodov in nizkih cen pridelkov ter zemlje, ki so jih ponujali v jamstvo. Ravno ne dovolj trdno jamstvo je bil vzrok, ki je kmetu onemogočal priti do večjega posojila, četudi bi našel upnika, ki bi bil pripravljen posoditi večjo vsoto denarja.

Značilnost druge polovice tridesetih let je urejevanje razmer in gospodarska konjunktura. Kljub ugodnejšim gospodarskim trendom, cene kmetijskih pridelkov niso več dosegle tistih iz srede dvajsetih let. V takih razmerah je nujno kazalo urediti problem kmečkih dolgov. Vsi dotedanji ukrepi, to je zakoni in uredbe o zaščiti kmetov v letih 1932 – 1935, so obrodili kaj malo sadov, saj se je kmečki dolg v tem času zmanjšal samo za dobre pol milijarde dinarjev.³⁵ Zato so 1936 leta izdali »Uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov«,³⁶ ki naj bi ta akutni problem dokončno odpravila. S to uredbo so kmetom, deloma v breme države deloma v breme upnikov, črtali polovico dolgov. Vse kmečke dolgove pa je prevzela Privilegirana agrarna banka. Grafikon pokaže, da so pričeli kmečki dolgovi po tem letu ponovno naraščati in dosegli absolutni višek 1939. leta. Tako veliko denarja si kmetje v teh letih zagotovo niso sposodili. Trdimo lahko, da je tako povečanje intabuliranih dolgov posledica prevzema kmečkih dolgov s strani Privilegirane agrarne banke. Upniki so po izdaji »Uredbe o likvidaciji kmečkih dolgov« knjižili terjatve iz prejšnjih let, ki do tedaj niso bile intabulirane, da bi s tem dokazali zanesljivost svojih terjatev, predno bi jih prevzela Privilegirana agrarna banka. To je bilo najboj izrazito v letu 1939, se pravi v letu dokončnega prenosa vseh dolgov na Privilegirano agrarno banko. V tem letu je bilo še posebno veliko takih intabulacij, da bi takoj zatem sledil prenos upništva na Privilegirano agrarno banko. V pravilnost našega mnenja nas prepričuje tudi dogajanje v letu 1940, ko so knjižili bistveno manj dolgov kot v prejšnjih tridesetih letih.

2. Povprečne vrednosti kmečkih posojil v vzorčnih občinah 1918 – 1941

Zanimivi so tudi podatki o povprečni višini dolgov v posameznih letih. Oglevali si jih bomo na sledečem diagramu.

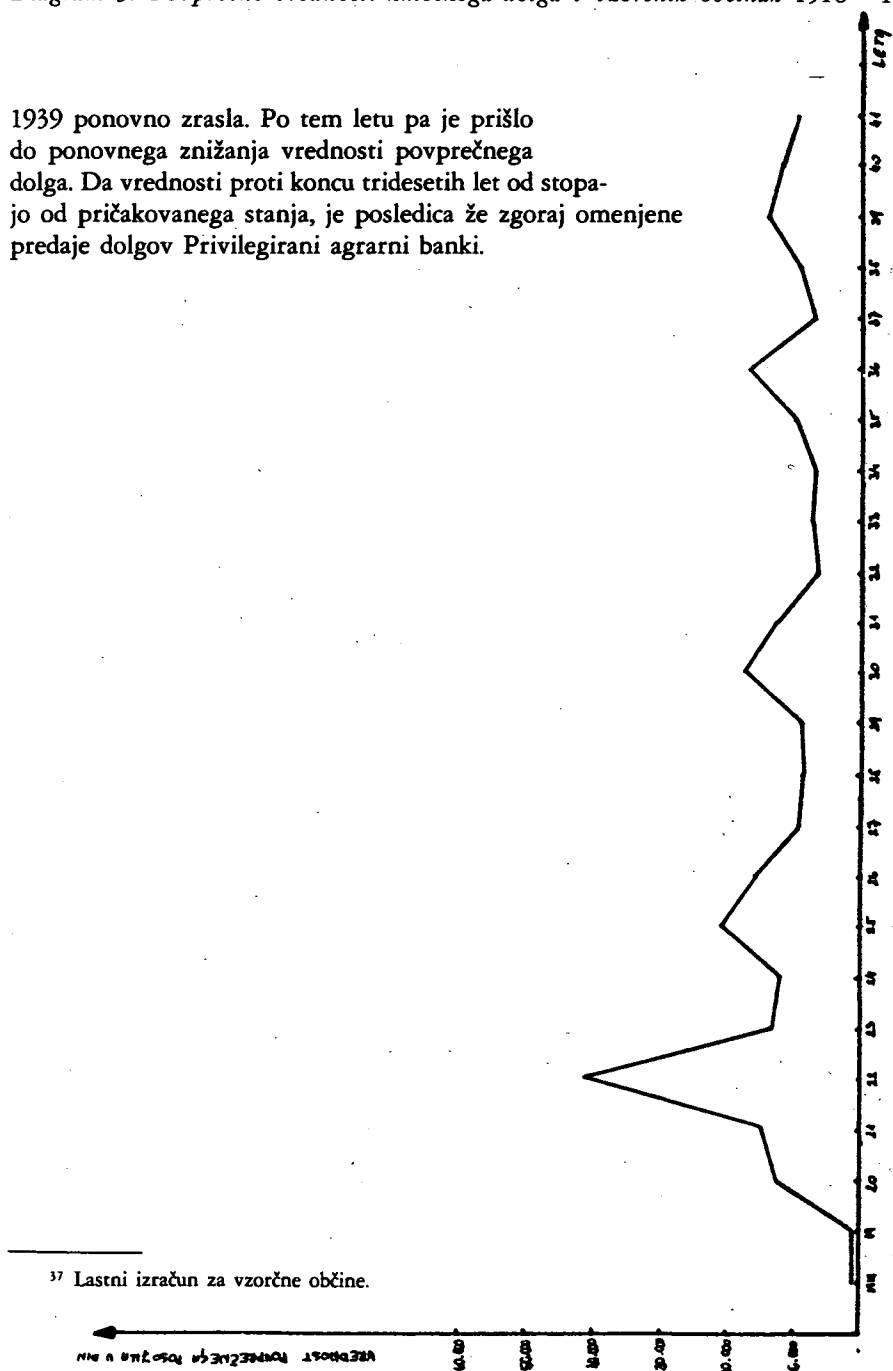
Opazimo določeno zakonitost, da je povprečni dolg nizek v tistih letih, ko je število dolgov visoko. Seveda pa je veljalo tudi obratno, se pravi na eni strani nizko število dolgov, na drugi strani velik povprečni dolg v tistem letu. Najbolj je to izrazito v letu 1922. V ostalih letih pa se giba v okviru zgornjega tolmačenja. Tako so povprečni dolgovi v prvi polovici dvajsetih let visoki, v drugi pa relativno nizki. Na začetku tridesetih let je prišlo do izjemnega zadolževanja, kar se je odražalo tudi v večjem povprečnem dolgu v teh letih. V letih do konca prve polovice tridesetih let so bili zaradi manjšega obsega zadolževanja tudi povprečni dolgovi manjši. V drugi polovici tridesetih let je vrednost povprečnega dolga najprej malo zrasla, se nato znižala in v letu

³⁵ Mijo Mirković: *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1958, str. 380.

³⁶ SLKBUDB, št. 79/1936, str. 752–762.

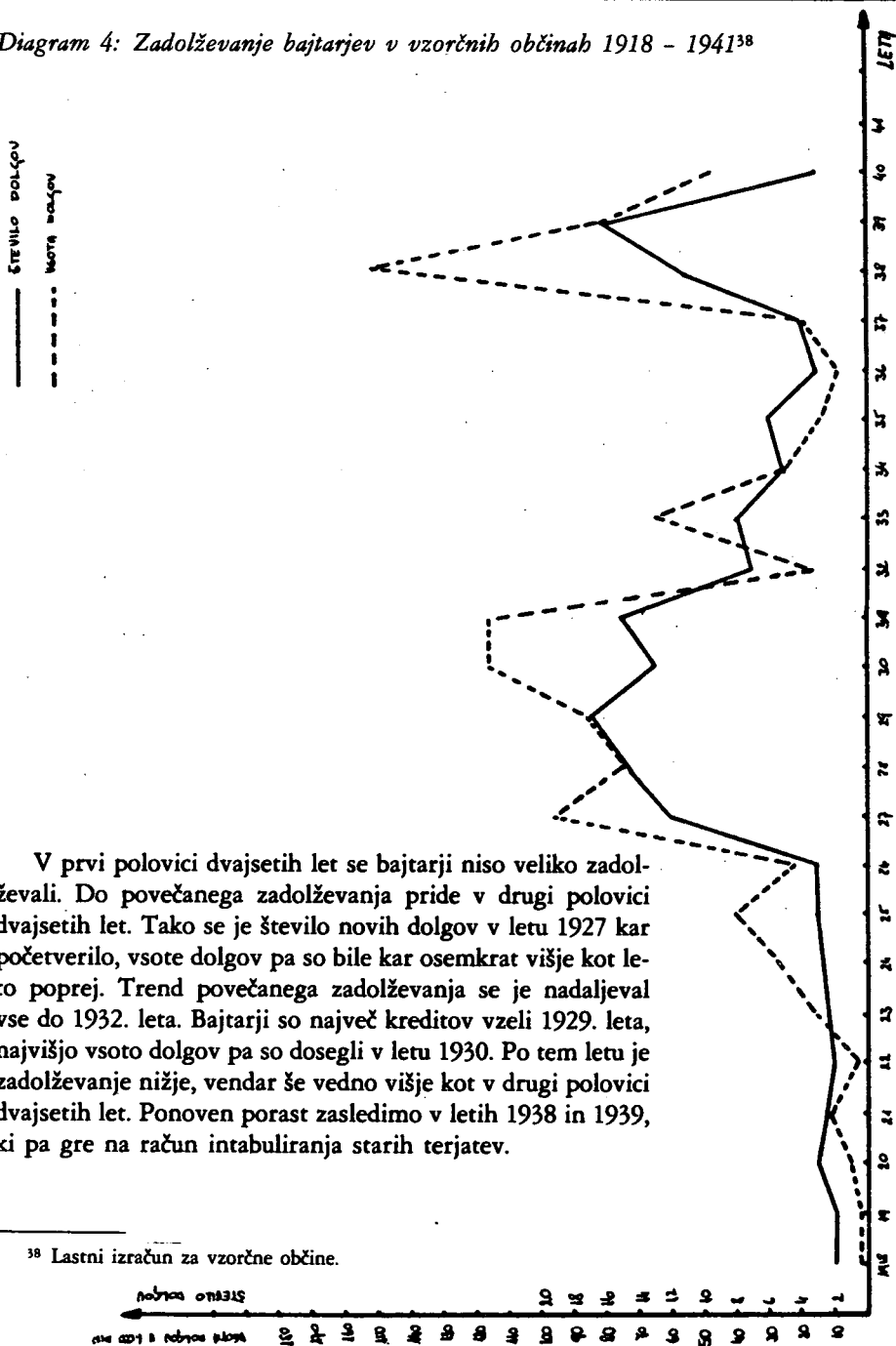
Diagram 3: Povprečne vrednosti kmečkega dolga v vzorčnih občinah 1918 - 1941³⁷

1939 ponovno zrasla. Po tem letu pa je prišlo do ponovnega znižanja vrednosti povprečnega dolga. Da vrednosti proti koncu tridesetih let od stopajo od pričakovanega stanja, je posledica že zgoraj omenjene predaje dolgov Privilegirani agrarni banki.

³⁷ Lastni izračun za vzorčne občine.

3. Zadolževanje bajtarjev v vzorčnih občinah

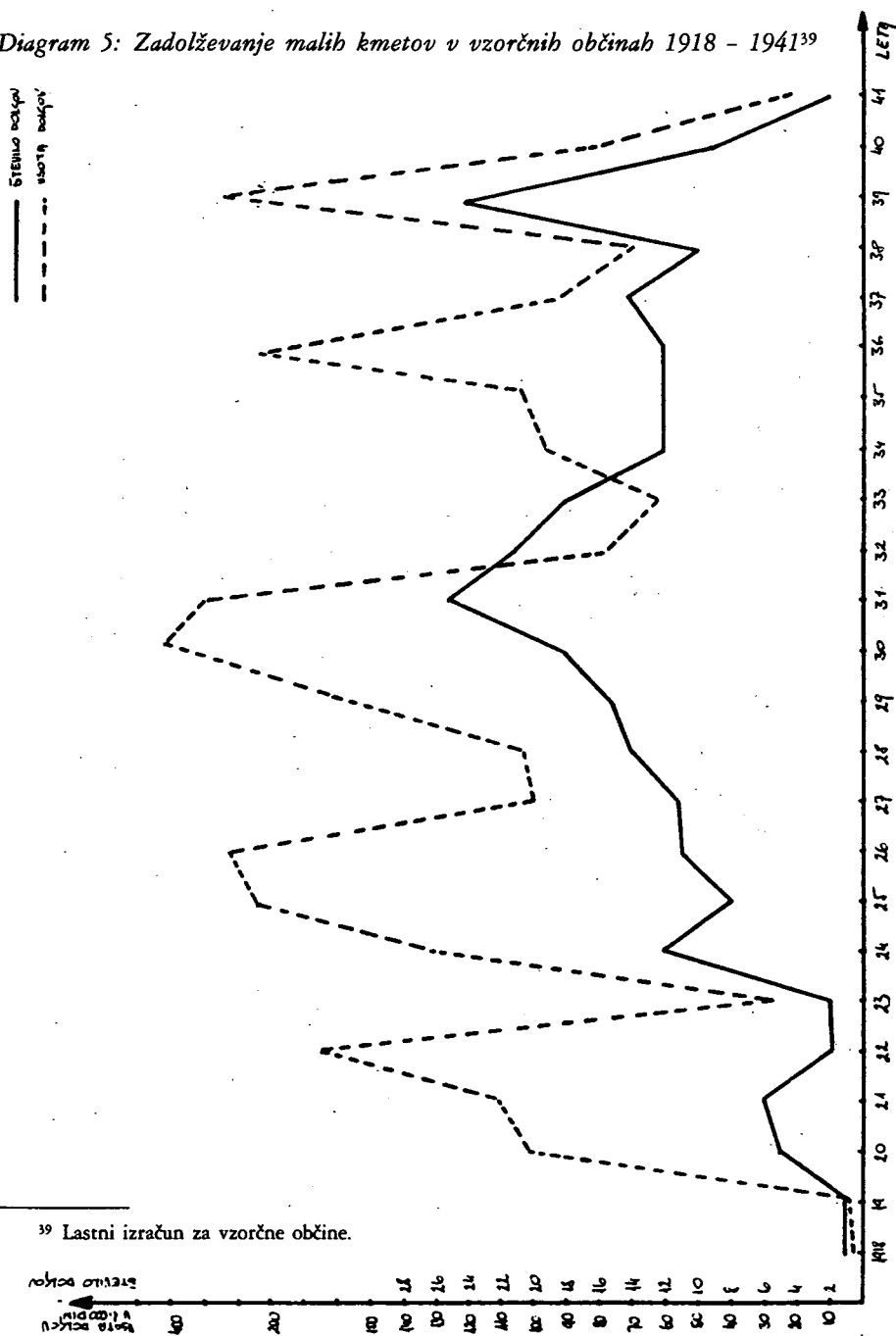
Diagram 4: Zadolževanje bajtarjev v vzorčnih občinah 1918 - 1941³⁸

V prvi polovici dvajsetih let se bajtarji niso veliko zadolževali. Do povečanega zadolževanja pride v drugi polovici dvajsetih let. Tako se je število novih dolgov v letu 1927 kar počterverilo, vsote dolgov pa so bile kar osemkrat višje kot leto poprej. Trend povečanega zadolževanja se je nadaljeval vse do 1932. leta. Bajtarji so največ kreditov vzeli 1929. leta, najvišjo vsoto dolgov pa so dosegli v letu 1930. Po tem letu je zadolževanje nižje, vendar še vedno višje kot v drugi polovici dvajsetih let. Ponoven porast zasledimo v letih 1938 in 1939, ki pa gre na račun intabuliranja starih terjatev.

³⁸ Lastni izračun za vzorčne občine.

4. Zadolževanje malih kmetov v vzorčnih občinah

Diagram 5: Zadolževanje malih kmetov v vzorčnih občinah 1918 - 1941³⁹

Mali kmetje so se bistveno več zadolževali kot vsi ostali kmetje, saj so ustvarili kar polovico vseh kmečkih dolgov. Zato je krivulja njihovih dolgov dajala ton splošni krivulji kmečkega zadolževanja v vzorcu. Tako kot bajtarji se tudi oni v prvi polovici dvajsetih let niso veliko zadolževali. To velja seveda v primerjavi s kasnejšimi leti. Intenzivneje so se pričeli zadolževati 1924 leta. Po tem letu so dolgovi neprestano naraščali vse do 1931 leta, ko so dosegli višek. Poslej se število dolgov znižuje, a še vedno ostaja na visoki ravni. Vsote, za katere so se mali kmetje zadolžili v posameznih letih, so bile sila različne. Največ so se zadolžili v letih 1930 in 1931, se pravi v času začetka gospodarske krize v Jugoslaviji. Mali kmetje so se v naslednjih letih sicer zadolževali manj, vendar je vrednost in število novih dolgov še vedno na ravni druge polovice dvajsetih let, ko ni bilo ravno nizko. Izjemen porast spet beležimo v letu 1939, ki pa ni odraz nove zadolžitve, temveč knjiženja zaostalih terjatev iz prejšnjih let, ob priliki prenosa le-teh na Privilegirano agrarno banko.

5. Zadolževanje srednjih kmetov v vzorčnih občinah

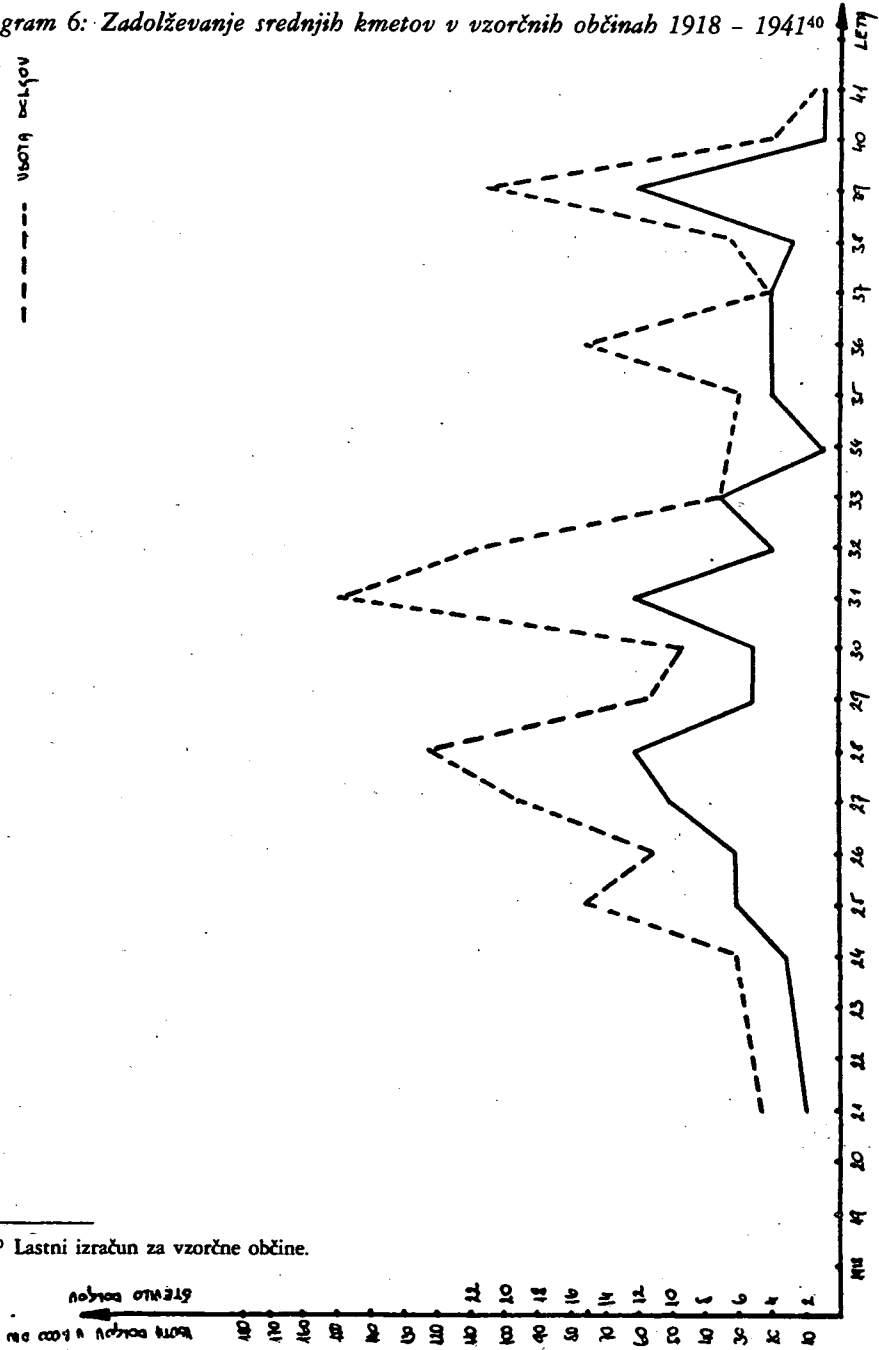
Srednji kmetje so se manj zadolževali kot mali kmetje in bajtarji. V prvi polovici dvajsetih let se niso zadolževali. Izjema je le leto 1921. V letih 1924 - 1926 so bili dolgovi v znosnih mejah. Prvi skok beležimo v letih 1927 in 1928, ko sta se tako število kot vsota dolgov podvojila. To zadolževanje je verjetno posledica padca cen po 1926. letu. V letih 1929 in 1930 so se dolgovi znižali tako po številu kot po vsotah za polovico. To je bil le kratkotrajen premor, saj dolgovi srednjih kmetov že 1931. leta dosežejo enak nivo kot 1928. leta. Število dolgov je bilo izenačeno, vsote pa so se povečale za šestino. Po tem letu so se srednji kmetje zaradi že znanih vzrokov precej manj zadolževali. Vsako leto so na novo ustvarili približno po četrtnino dolga iz leta 1931. Izjemnost 1939. leta pa smo pojasnevali že zgoraj.

6. Zadolževanje gruntarjev v vzorčnih občinah

V primerjavi z dosedanjimi kmeti se gruntarji niso veliko zadolževali. Do srede druge polovice dvajsetih let se skorajda niso zadolževali. Tako kot pri ostalih se je tudi pri njih povečalo zadolževanje oziroma doseglo prvi višek v letu 1928. V tem letu je število dolgov sicer za polovico manjše kot pri zgornjih kmetih, je pa zato vsota zadolžitve večja. Da so gruntarji dobivali višja posojila, je razumljivo, saj so imeli trdnejše jamstvo kot zgornji trije. V tridesetih letih se je zadolževanje vrnilo v »normalne« okvire, kar je bila posledica pomanjkanja denarja. Ponoven skok po letu 1937 gre na račun intabulacije starih terjatev.

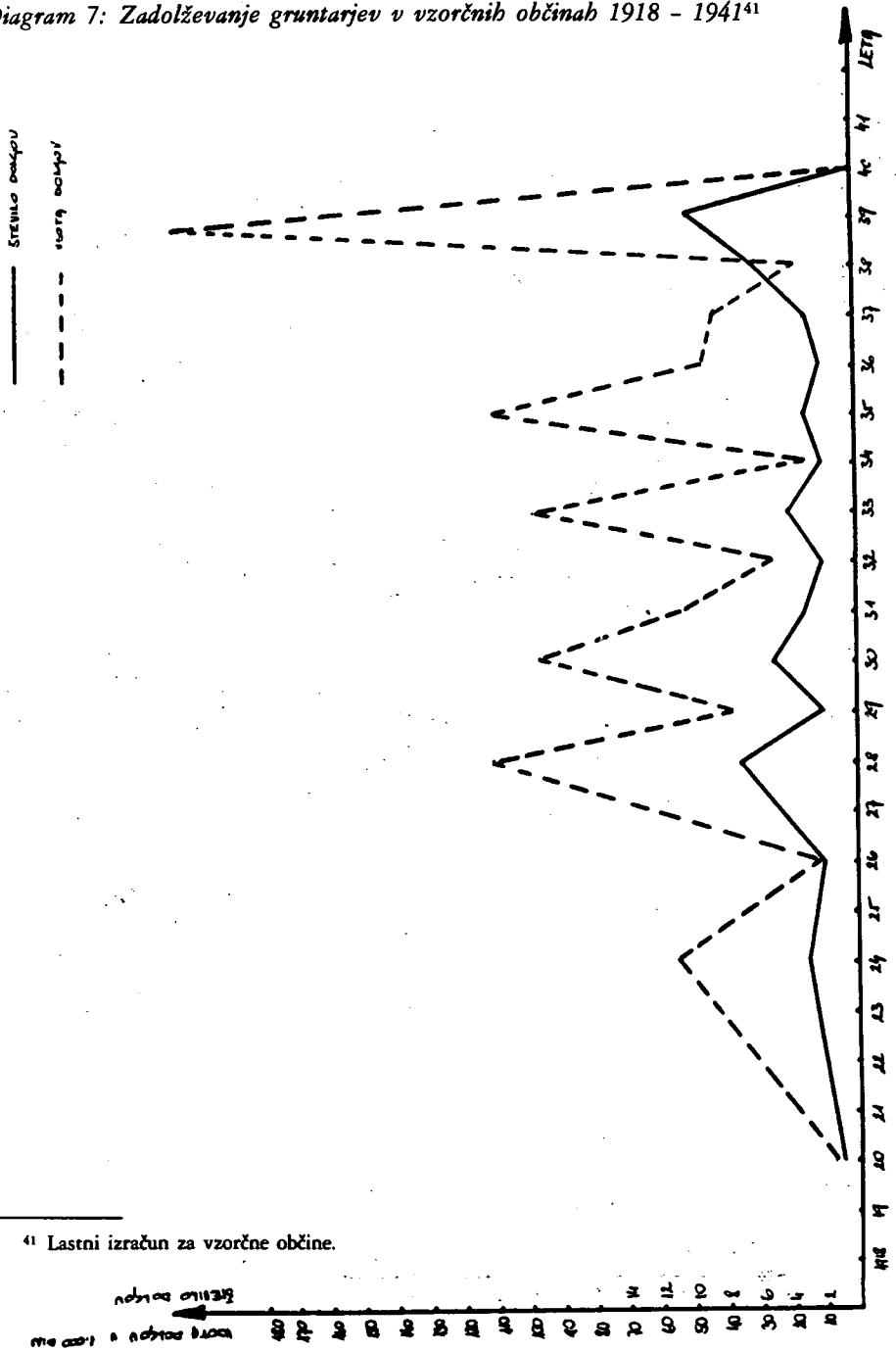
Diagram 6: Zadolževanje srednjih kmetov v vzorčnih občinah 1918 - 1941⁴⁰

— ŠTEVILU DEKAROV
 - - - - - VIŠOTA DEKAROV

⁴⁰ Lastni izračun za vzorčne občine.

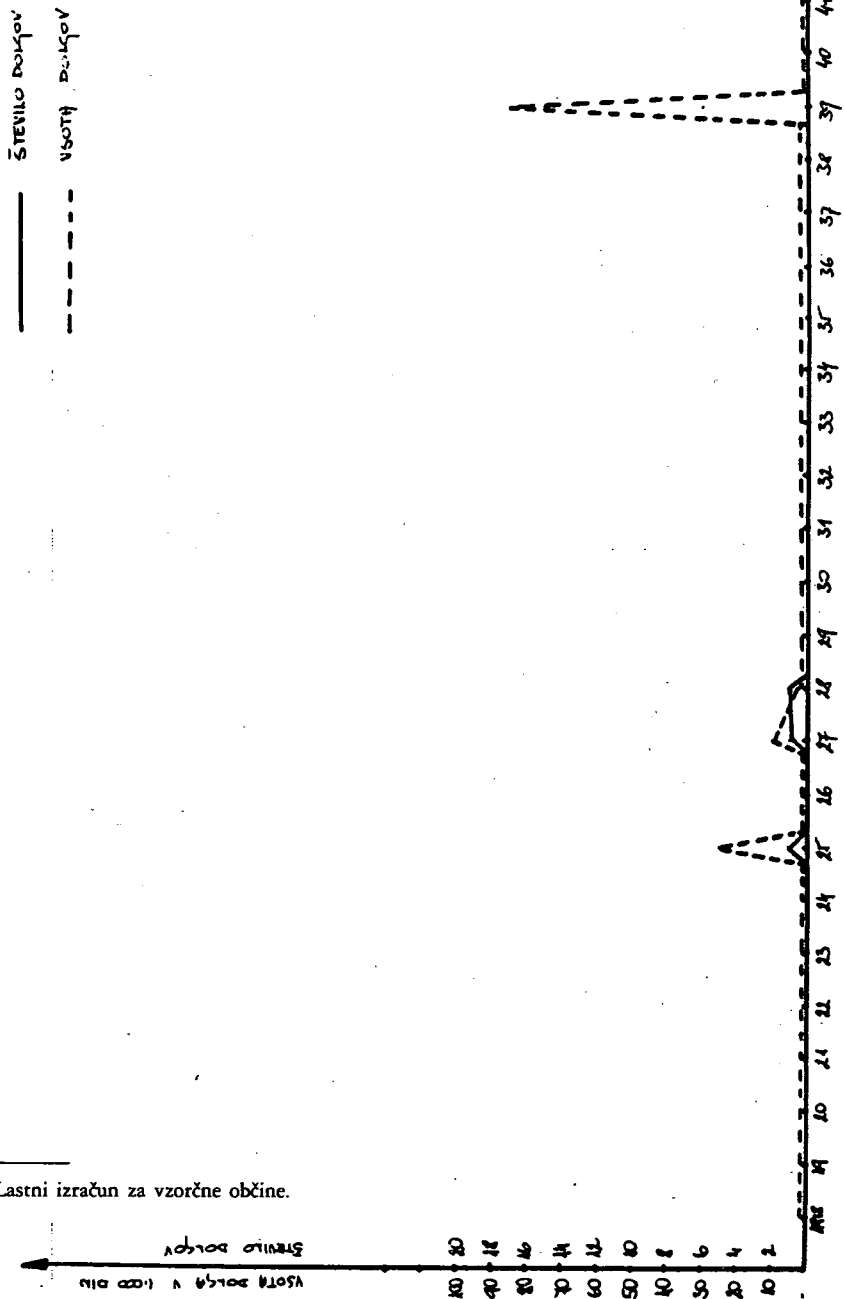
Diagram 7: Zadolževanje gruntarjev v vzorčnih občinah 1918 - 1941⁴¹

⁴¹ Lastni izračun za vzorčne občine.

7. Zadolževanje veleposestnikov v vzorčnih občinah

Diagram 8: Zadolževanje veleposestnikov v vzorčnih občinah 1918 - 1941⁴²

⁴² Lastni izračun za vzorčne občine.

Veleposestniki so se najmanj zadolževali, rečemo lahko, da se skoraj niso. Verjetno so bili oni tisti, ki so kreditirali ostale kmete kot privatni upniki. Nekaj malega so se zadolžili v letih 1925, 1927 in 1928. Potem vse do 1939 ni bilo novih intabulacij. Tega leta sicer knjižijo nekoliko več dolgov, vendar so bili ti zanemarljivo majhni, v primerjavi z ostalimi kmeti.

8. Gibanje obrestne mere pri intabuliranih terjatvah⁴³

Obrestna mera je bila najbolj stabilna pri dedinskih terjatvah. Celo opazovano obdobje je dosegala od 4 do 5 %. Enako višino so dosegale obrestne mere tudi pri privatnih upnikih, vsaj navedene so bile take. Pri tovrstnih posojilih so v času krize obresti poskočile, največkrat so navajali 6 %. Redki pa niso bili tudi primeri, ko so obresti na take dolgove dosegale tudi po 10, 12 in tudi 13 %. Po obnovitvi gospodarske konjunktore v tridesetih letih so obresti spet zdrknile na 5 do 6 %. Pri denarnih zavodih so bile obrestne mere le redko kdaj fiksne, največkrat so bile spremenljive. V posameznih letih so se razlikovale, v odvisnosti od gospodarskih razmer v državi, denarnega zavoda in od rizičnosti naložbe. Do srede prve polovice dvajsetih let so bile obrestne mere pri denarnih zavodih med 5 in 7 %. Davčna uprava pa je v tem času zaračunavala 6 odstotne obresti. S spremembo monetarne politike so obrestne mere krepko poskočile in so do 1925 leta dosegale pri kreditnih zadrugah od 12 do 18 %, pri bankah pa še za kakšen odstotek več. V drugi polovici dvajsetih in prvi polovici tridesetih let so se obresti znižale. Pri kreditnih zadrugah so se gibale med 8 in 15 %, pri bankah pa med 9 in 16 %. Davčna uprava pa je za neplačane davke še naprej zaračunavala 6 % obresti. V drugi polovici tridesetih let so se s stabilizacijo gospodarskih razmer tudi obrestne mere znižale in so se pri kreditnih zadrugah gibale med 6 in 10 %, pri bančnih ustanovah pa za kakšen odstotek več. Tudi v tem času je davčna uprava še vedno imela enako obrestno mero (6 %).

9. Vračanje dolgov v vzorčnih občinah⁴⁴

O odplačevanju lahko sklepamo po izbrisih intabuliranih terjatev. Za te lahko zardimo, da so bile zagotovo odplačane. Ker vemo, da izbrisi niso potekali tako ažurno kot vpisi, v kar nas prepričujejo številni izbrisi po letu 1945, lahko upravičeno sklepamo, da je odstotek vrnjenih dolgov večji, kot nam ga kažejo spodnji podatki. V šestih vzorčnih katastrskih občinah je bilo intabuliranih 890 terjatev. Največ terjatev, skoraj polovico ali 433 so imeli denarni zavodi. Dobro tretjino ali 315 po številu so predstavljale dedinske terjatve. Pri privatnih upnikih pa so se kmetje zadolžili 142 krat, kar je pomenilo slabih 16 %. Do leta 1941 je bilo vrnjenih oziroma izbrisanih slaba polovica (46,85 %) terjatev. Najbolj vestno so kmetje poravnali dolgove pri privatnih upnikih, saj so jih odplačali kar tri četrtine. Pri dedinskih terjatvah in dolgovih pri denarnih zavodih je ta delež precej nižji. Tako so odplačali 40 % dedinskih terjatev in 42,5 % dolgov pri denarnih zavodih.

⁴³ Lastni izračun za vzorčne občine.

⁴⁴ Lastni izračun za vzorčne občine.

Sedaj pa si oglejmo kako so odplačevale dolgove posamezne vrste kmetov. Bajtarji so povprečno odplačali 41,6 % intabuliranih terjatev. Najvišji odstotek beležimo pri privatnih upnikih, ki so izterjali dve tretjini intabuliranih terjatev. Pri ostalih dveh kategorijah dolgov niso bili tako uspešni. Dedinskih terjatev je bilo izplačanih za dobrih 40 %, dolgov pri denarnih zavodih pa za dobro tretjino.

Najboljši plačniki so bili mali kmetje, ki so edini poravnali več kot polovico svojih terjatev (53,5 %). Kot bajtarji so tudi oni najbolj vestno zadovoljevali privatne upnike, tri četrtnine njihovih intabulacij je bilo namreč brisanih. Delež brisanih dedinskih terjatev in dolgov pri denarnih zavodih pa je dosegal slabo polovico.

V povprečju so srednji kmetje odplačali dobrih 45 % intabuliranih terjatev. Seveda zopet izstopa delež plačanih dolgov pri privatnikih. Srednji kmetje v tem primeru niso plačali le slabe sedmine teh terjatev. Tako kot zgoraj so bili tudi tukaj deleži izplačanih dedinskih terjatev in dolgov pri denarnih zavodih precej nižji. V njihovem primeru je bila izbrisana le dobra tretjina dedinskih terjatev in slaba polovica zastavnih pravic denarnih zavodov.

Najmanjši povprečni delež vrnjenih dolgov so imeli gruntarji in veleposestniki. Pri obeh je dosegal le dobro četrtnino intabuliranih terjatev. Gruntarji so vrnili privatnim upnikom vse, kar so si od njih sposodili. Le slaba tretjina terjatev denarnih zavodov je bila brisana. Najmanj, samo dobrih 7 %, pa je bilo brisanih dedinskih terjatev. Kot že vemo, se veleposestniki pri privatnih upnikih niso zadolževali. Svojim dednim upravičencem so izplačali vse, kar so jim obljubili. Daleč najmanjši delež brisanih terjatev v vseh primerih pa srečamo pri veleposestniških dolgovih denarnim zavodom. Brisani je bil zgolj odstotek tovrstnih intabulacij.

IV. Struktura kmečkih dolgov v Sloveniji 1918 - 1941

1. Distribucija dolgov med kmete

S kolikšnim deležem zadolženih kmetov bomo imeli opravka, nas bo seznanila spodnja tabela.

Tabela 4: Delež zadolženih kmetov v letih 1918 - 1941⁴⁵

kmetje	zadolženih	
	Slovenija	vzorec
Bajtarji	19,10 %	27,55 %
Mali kmetje	40,20 %	40,60 %
Srednji kmetje	70,20 %	44,15 %
Gruntarji	70,75 %	45,60 %
Veleposestniki	12,00 %	40,00 %
Skupaj	39,76 %	36,60 %

⁴⁵ Lastni izračun tako za vzorčne občine kot za Slovenijo. Deleže zadolženih kmetov za Slovenijo smo izračunali po podatkih Komadinača, nav. delo, str. 63 in po podatkih o posestni strukturi iz popisa prebival-

Ker nam ni bil znan podatek o odstotku zadolženih kmetov v okviru posamezne kategorije, smo ga morali izračunati sami. Po Komadiniću je bilo v Sloveniji 61.490 zadolženih kmetov. Komadinić je ravno tako navedel tudi deleže posameznih vrst kmetov v skupnem številu zadolženih.⁴⁶ Ko smo te podatke preračunali, smo ugotovili, da je bilo v Sloveniji 9.755 bajtarjev, 26.720 malih kmetov, 17.175 srednjih kmetov, 7.630 gruntarjev in 210 veleposestnikov zadolženih. Te številke smo nato preračunali v odstotke od skupnega števila posameznih vrst kmetov v Sloveniji, po popisu prebivalstva iz leta 1931. Podatke o tem pa smo črpali pri Marentiču in Bilimoviću.⁴⁷

Vidimo, da obstaja razlika med deležem zadolženih kmetov v Sloveniji in v vzorcu. Ta razlika izhaja iz dejstva, da veliko dolgov niso vpisovali v zemljiško knjigo, na kar smo že opozorili v pregledu poteka zadolževanja. V obeh primerih opazimo, da se delež zadolženih kmetov dviguje, glede na velikost kmetij. V obeh primerih imamo opravka z enakim deležem zadolženih malih kmetov. Pri vseh ostalih pa naletimo na znatne razlike. Dobri dve tretjini srednjih kmetov in gruntarjev v Sloveniji je bilo zadolženih, v vzorčnih občinah pa približno 45 %. Tako v Sloveniji kot v vzorcu pa je delež zadolženih veleposestnikov manjši.

V naslednji tabeli bomo primerjali delež posameznih vrst kmetov v skupnem kmečkem dolgu. Tu imamo znane podatke tako za Slovenijo kot tudi za vzorec.

Tabela 5: Delež posameznih kmetov v skupnem dolgu v letih 1918 - 1941⁴⁸

kmetje	Slovenija	vzorec
Bajtarji	7,97 %	13,90 %
Mali kmetje	33,57 %	50,00 %
Srednji kmetje	37,71 %	19,20 %
Gruntarji	20,38 %	14,80 %
Veleposestniki	0,56 %	2,10 %
Skupaj	100 %	100 %

Bajtarji vzorčnih občin so k skupnemu dolgu prispevali nekoliko več kot slovenski. Prvi so k skupnemu kmečkemu dolgu prispevali slabih 14 %, drugi pa slabih 8 %. V vzorcu so se največ zadolževali mali kmetje, ki so ustvarili kar polovico dolga. V Sloveniji pa so največ dolga ustvarili srednji kmetje, vendar se njihov delež bistveno ne razlikuje od deleža malih kmetov. V obeh primerih imamo opravka z dobrim tretjinskim deležem v skupnem znesku kmečkega dolga. Gruntarski dolgovi so v Sloveniji predstavljali petino vsega kmečkega dolga, v vzorcu pa 15 %. Razlika v korist vzorčnih kmetov nastopi tudi pri veleposestnikih in je posledica posestne strukture vzorč-

stva iz leta 1931, ki jih objavljata Janez Marentič: nav. delo, str. 167 in Aleksander Bilimovič: nav. delo, str. 5.

⁴⁶ Komadinić, nav. delo, str. 60 in 63.

⁴⁷ Marentič, nav. delo, str. 167 in Bilimovič, nav. delo, str. 5.

⁴⁸ Lastni izračun za vzorčne občine, za Slovenijo pa navaja podatke Komadinić, nav. delo, str. 63.

nih občin, kjer so bili veleposestniki dvakrat bolj zastopani kot v slovenskih okvirih. Vzrok za razliko pri srednjih kmetih in gruntarjih pa lahko iščemo, tako kot pri zgornji tabeli, v nevpisovanju terjatev v zemljiško knjigo.

2. Struktura dolgov po upnikih

Tabela 6: *Upniški deleži v kmečkih dolgovih v letih 1918 - 1941⁴⁹*

upnik	Slovenija	vzorec
privatni upniki	48 %	35,15 %
denarni zavodi	52 %	64,85 %
Skupaj	100 %	100 %

Slovenski kmetje so skoraj polovico vseh dolgov ustvarili pri privatnih upnikih, vzorčni pa le 35,15 %. Tovrstni dolgovi so spadali v najtežjo vrsto zadolžitve. Opozoriti pa moramo, da smo pri vzorcu med privatne upnike uvrstili tudi nosilce dedinskih terjatev, katere v slovenskih razmerah niso bile izločene iz rubrike dolgov pri privatnih upnikih. Zaradi manjšega deleža dolgov pri privatnih upnikih je zato v vzorčnih občinah višji delež dolgov pri denarnih zavodih, ki so presejali ustrežajoč delež v Sloveniji za slabih 13 %.

Na vprašanje o strukturi dolgov pri posameznih kmetih, nam odgovarja spodnja tabela, ki odraža stanje v vzorčnih občinah.

Tabela 7: *Struktura dolgov pri posameznih kmetih vzorčnih občin⁵⁰*

kmetje	dedinske terjatve	privatni upniki	denarni zavodi	skupaj
Bajtarji	19,45 %	11,00 %	69,55 %	100 %
Mali kmetje	20,80 %	18,20 %	61,00 %	100 %
Srednji kmetje	33,70 %	5,15 %	61,65 %	100 %
Gruntarji	13,20 %	9,10 %	77,70 %	100 %
Veleposestniki	31,90 %	-	68,10 %	100 %
Skupaj	22,20 %	12,95 %	64,85 %	100 %

Ker ne poznamo ustreznih podatkov za Slovenijo, se moramo zadovoljiti s podatki, kakor nam jih ponujajo zemljiške knjige vzorčnih katastrskih občin. Dedinske terjatve so v skupnem kmečkem dolgu predstavljale dobro petino. Z zadolževanjem pri privatnih upnikih so kmetje ustvarili slabih 13 % dolgov. Največji upnik so bili de-

⁴⁹ Lastni izračuni za vzorčne občine, za Slovenijo navaja podatke Ivan Bratko: Kmetijski dolgovi, Tehnika in gospodarstvo, št. 5/1939, str. 230.

⁵⁰ Lastni izračun za vzorčne občine.

narni zavodi, saj so njihove terjatve predstavljale skoraj dve tretjini kmečkih dolgov. Za nadaljnje tolmačenje te tabele si moramo pomagati še z dodatnimi podatki, ki so razvidni iz sledeče tabele in ravno tako odslikavajo stanje v vzorčnih občinah.

Tabela 8: Deleži kmetov vzorčnih občin v skupnem znesku dedinskih terjatev in dolgov pri privatnih upnikih ter denarnih zavodih v letih 1918 - 1941⁵¹

kmetje	dedinske terjatve	privatni upniki	denarni zavodi
Bajtarji	12,30 %	11,90 %	15,00 %
Mali kmetje	46,80 %	70,10 %	47,00 %
Srednji kmetje	29,20 %	7,60 %	18,10 %
Gruntarji	8,80 %	10,40 %	17,70 %
Veleposestniki	2,90 %	-	2,20 %
Skupaj	100 %	100 %	100 %

V skupnem znesku dedinskih terjatev so imeli najvišji delež, kar slabih 47 %, mali kmetje, ki so bili, kot smo že videli, najbolj zadolženi. V njihovem skupnem dolgu pa so dedinske terjatve predstavljale dobro petino in so bile približno izenačene z dolgovi pri privatnih upnikih. Drugi najvišji delež so imeli srednji kmetje. Njihove dedinske terjatve so predstavljale slabih 30 % vseh dedinskih terjatev. Če pa upoštevamo samo njihov dolg, se delež dvigne na dobro tretjino. Srednjim kmetom sledijo bajtarji z 12 odstotnim deležem v skupnem znesku dedinskih terjatev. V okviru njihovih dolgov pa so dedinske terjatve predstavljale slabo petino. Gruntarji so z odpravninami, dotami in dediščinami prispevali k skupni vsoti dedinskih terjatev slabih 9 %. Delež tovrstnih obremenitev v njihovem dolgu pa je nekoliko presegal 13 %. Najmanjši delež so imeli veleposestniki. Njihovi dediči so bili udeleženi v skupni vsoti dedinskih terjatev s slabimi 3 %. V okviru veleposestniškega dolga pa so njihove terjatve predstavljale slabo tretjino.

K privatnim upnikom so se največ zatekali mali kmetje. Njihovi dolgovi so predstavljali kar 70 % tovrstne zadolžitve vzorčnih kmetov. Zaradi velikega zadolževanja pri denarnih zavodih je bil delež teh dolgov v malokmetskem dolgu slaba petina. Bajtarji in gruntarji so imeli približno enako vrednost dolgov pri privatnih upnikih. Razlika nastopi pri deležu te vsote v njihovem individualnem dolgu. V bajtarskem dolgu so bili privatni upniki soudeleženi z 11 %, v gruntarskem pa z 2 % manj. Najmanj so se pri privatnikih zadolževali srednji kmetje. V skupnem znesku dolga pri privatnih upnikih so sodelovali s 7 %. Zaradi višjega deleža dedinskih terjatev je bil delež privatnih upnikov v njihovem dolgu le dobra dvajsetina. Veleposestniki se pri privatnikih niso zadolževali, saj so bili verjetno oni tisti, ki so največkrat kreditirali zgornje kmete.

⁵¹ Lastni izračuni za vzorčne občine.

Kot v zgornjih primerih so se tudi pri denarnih zavodih najpogosteje zadolževali mali kmetje. Celih 47 % odobrenih kreditov pri bankah in kreditnih zadrugah so najeli mali kmetje. Zaradi večjih dedinskih terjatev in dolgov pri privatnih upnikih je bil delež tovrstnih dolgov v skupnem malokmetemskem dolgu eden najnižjih, saj je dosegal 61 %. S približno enakovrednim deležem v skupni vsoti dolgov pri denarnih zavodih, oboji približno po 18 %, so jim sledili srednji kmetje in gruntarji. Razlikujejo pa se pri deležu teh dolgov v njihovem individualnem dolgu. Tako so posojila denarnih zavodov predstavljala v celotnem gruntarskem dolgu kar tri četrtine, pri srednjih kmetih pa so bila enako vredna ustrežajočemu deležu pri malih kmetih. Bajtarji so pri denarnih zavodih najeli 15 % vseh posojil, ki so bila odobrena kmetom, kar je pomenilo 70 % vsega njihovega dolga. Tudi v tem primeru so najmanj prispevali veleposestniki, katerim so denarni zavodi dodelili le dobra 2 % vseh posojil. To pa je predstavljalo dve tretjini njihove celotne zadolžitve.

3. Struktura dolgov pri privatnih upnikih

Tabela 9: Struktura dolgov pri privatnih upnikih v vzorčnih občinah v letih 1918 - 1941⁵²

upniki	k m e t j e					
	bajtarji	mali kmetje	srednji kmetje	gruntarji	veleposestniki	skupaj
posestniki	56,65 %	26,10 %	35,30 %	60,00 %	-	34,70 %
zasebniki	6,65 %	11,95 %	-	-	-	9,00 %
gostilničarji	3,35 %	1,10 %	-	-	-	1,40 %
obrtniki	3,35 %	3,25 %	-	20,00 %	-	3,50 %
trgovci	16,65 %	39,10 %	41,20 %	20,00 %	-	34,00 %
odvetniki	13,35 %	14,15 %	23,50 %	-	-	14,60 %
javni notarji	-	3,25 %	-	-	-	2,10 %
zdravniki	-	1,10 %	-	-	-	0,70 %
skupaj	100 %	100 %	100 %	100 %	-	100 %

Ker ustreznih podatkov o strukturi dolgov pri privatnih upnikih za Slovenijo ne poznamo si bomo pomagali z intabulacijami v zemljiških knjigah vzorčnih občin. Pri tem smo za označitev upnikov uporabili ista poimenovanja, kot so jih beležili v zemljiški knjigi. Iz tabele je razvidno, da so bili največji upniki posestniki, najverjetneje veleposestniki in deloma tudi gruntarji. Sledijo jim trgovci, katerih terjatve so imele 34 - odstotni delež. Za njimi se razvrstijo odvetniki, pri katerih so kmetje ustvarili slabih 15 % dolgov. Odvetniške terjatve so bile kot po pravilu knjižene ob različnih

⁵² Lastni izračuni za vzorčne občine.

dražbenih postopkih. Razen zasebnikov ostali upniki niso izdatneje kreditirali kmetov. Kot zasebnike so v zemljiški knjigi označevali vse tiste, ki jih niso mogli uvrstiti v nobeno od zgornjih rubrik. Tako so v to rubriko uvrščeni delavci vseh vrst, hišni lastniki, dekle, posli, razni uslužbenci in podobno. Z zadolževanjem pri njih so kmetje ustvarili slabo desetino dolga. Med upniki so nastopali tudi obrtniki. Njihove terjatve so predstavljale 3,5 % privatnih dolgov. Največkrat je šlo za dolgove pri zidarjih, na račun opravljenih gradbenih del. Delež terjatev javnih notarjev je bil zelo majhen, komaj dobra dva odstotka. Pri njih so se kmetje verjetno zadolževali ob sestavljanju dednih, ženitnih in izročilnih pogodb ter raznih drugih podobnih opravilih. Delež gostilničarjev je bil presenetljivo majhen, dosegal je komaj slab poldrugi odstotek. Tu verjetno nastopi majhna »statistična prevara«. Vemo, da je vaški gostilničar ponavadi imel tudi večjo ali manjšo zemljiško posest, ponekod pa tudi trgovino poleg same gostilne. Zato lahko v tem primeru upravičeno sklepamo, da je bilo takih dolgov več, le da so se gostilničarji deklarirali bodisi kot posestniki bodisi kot trgovci. Zanimljivo malo terjatev so imeli zdravniki. Tovrstne terjatve so predstavljale le dobrega pol odstotka dolgov pri privatnikih. Domnevamo lahko, da so tovrstne usluge kmetje sproti poravnali.

Različni upniki so imeli pri posameznih kmetih zelo raznovrstne deleže. Tako so bajtarji pri posestnikih ustvarili kar polovico dolga. Delež trgovskih terjatev je predstavljal kar 17 %. Odvetniške terjatve pa so imele kar 13 odstotni delež v bajtarskem dolgu pri privatnikih. Ostanek so si delili zasebniki, gostilničarji in obrtniki. Pri javnih notarjih in zdravnikih se bajtarji niso zadolževali.

Mali kmetje so se zadolžili pri vseh kategorijah upnikov. Daleč največ so jih kreditirali trgovci in posestniki, skupno so pri njih ustvarili kar dve tretjini dolga. Opaznejša sta še deleža odvetniških in zasebniških terjatev. Javni notarji in zdravniki v njihovem dolgu niso imeli pomembnejšega deleža. Srednji kmetje so ustvarili nekaj več kot 40 % privatnih dolgov pri trgovcih. Izdatneje so srednje kmete kreditirali tudi posestniki. Odvetniki so imeli pri njih največji delež med vsemi kmeti, bili so nosilci skoraj četrte vseh zastavnih pravic med privatnimi upniki. Pri ostalih subjektih se srednji kmetje niso zadolževali.

Tudi gruntarji so najbolj zaupali posestnikom. Pri njih so si sposodili kar 60 % vsega denarja. Po eno petino so predstavljale obrtniške in trgovske terjatve. Nasproti vsem dosedanjim kmetom se gruntarji pri odvetnikih niso zadolževali. Z gruntarji tudi končujemo pregled zadolževanja pri privatnih upnikih in njihovih deležev v kmečkih dolgovih, saj se veleposestniki pri privatnih upnikih niso zadolževali; domnevamo lahko, da so bili oni tisti, ki so kreditirali ostale kmete.

4. Struktura dolgov pri denarnih zavodih

Denarne zavode smo razvrstili v tri skupine. Pod imenom banke se skrivajo banke in mestne hranilnice, ki so poslovale po bančnih principih. Drugo kategorijo upnikov tvorijo kmečke kreditne zadruge, v tretjo pa smo uvrstili državo oziroma »Državni zaklad Kraljevine SHS« odnosno »Kraljevine Jugoslavije«, ki ga bomo za naše potrebe preimenovali v davčno upravo.

Tabela 10: *Struktura dolgov pri denarnih zavodih v Sloveniji in vzorčnih občinah v letih 1918 - 1941*³³

upnik	Slovenija	vzorec
banke	36,50 %	39,10 %
kreditne zadruga	63,50 %	57,55 %
davčna uprava	-	3,35 %
Skupaj	100 %	100 %

V slovenskem okviru so zadružna posojila predstavljala slabi dve tretjini dolgov pri denarnih zavodih. Bančniki pa so prispevali ostanek, to je dobro tretjino. Delež davčne uprave ne poznamo, ker ga v poročilu o kmetijski anketi iz 1932. leta ne omenjajo. Kmetje v vzorcu pa so davčni upravi dolgovali dobre 3 %. Tudi njim so bile najljubši posojilodajalec domače kreditne zadruga. Delež njihovih posojil je krepko presegal polovico vsega dolga. Bančniki so bili nekoliko bolj radodarni do vzorčnih kmetov kot do slovenskih. Bančna posojila so tu dosegala slabih 40 % kmečkega dolga pri denarnih zavodih.

Ker ne poznamo deležev posameznih zavodov v dolgu individualnih kmetov, bomo ponovno posegli po podatkih iz zemljiških knjig, katere si bomo ogledali na naslednji tabeli.

Tabela 11: *Deleži posojil denarnih zavodov v kmečkem dolgu vzorčnih občin v letih 1918 - 1941*³⁴

kmetje	banke	kreditne zadruga	davčna uprava	skupaj
Bajtarji	28,85 %	68,00 %	3,15 %	100 %
Mali kmetje	44,85 %	50,90 %	4,25 %	100 %
Srednji kmetje	22,00 %	76,65 %	1,35 %	100 %
Gruntarji	46,45 %	49,95 %	3,60 %	100 %
Veleposestniki	70,00 %	29,30 %	0,70 %	100 %
Skupaj	39,10 %	57,55 %	3,35 %	100 %

Bančniki so najbolj zaupali veleposestnikom. Pri njih so bili lastniki 70 % terjatev denarnih zavodov. Večjega bančnega zaupanja so bili deležni tudi gruntarji in mali kmetje. Njim odobrena posojila so predstavljala 46 % oziroma 44 % dolga pri finančnih institucijah. Manj so bančniki zaupali bajtarjem. Le-ti so pri njih ustvarili za

³³ Lastni izračuni za vzorčne občine, za Slovenijo navaja podatke Komadinič, nav. delo, str. 64, iste podatke pa je navedel tudi Bratko, Kmetijski dolgovi, str. 230.

³⁴ Lastni izračuni za vzorčne občine.

dobrih 28 % dolga pri denarnih zavodih. Najmanj so se bančnih posojil posluževali srednji kmetje. V njihovem dolgu so predstavljala le petino.

Nasprotno temu so srednji kmetje bolj zaupali kmečkim kreditnim zadrugam. Pri njih so ustvarili kar za tri četrtine dolga. Tesno se jim približujejo bajtarji z 68 odstotnim deležem. Mali kmetje in gruntarji so bili zopet enakovredni. Pri obeh so ugodna zadružna posojila predstavljala približno polovico dolga. Razumljivo je, da so imeli najmanjši delež tovrstnih posojil veleposestniki, ki so imeli dovolj trdno jamstvo tudi za bančne ustanove.

Najboljši davkoplačevalci so bili veleposestniki. Neplačani davki so predstavljali nepoln odstotek vsega njihovega dolga pri denarnih zavodih. Pri srednjih kmetih je imela davčna uprava v dobrem le dober odstotek vseh njihovih obveznosti do denarnih zavodov. Presenetljivo velik delež davčne uprave srečamo pri gruntarskem dolgu. Pričakovali bi le malenkostno višji delež kot pri veleposestnikih. Izkaže pa se, da so neplačani davki v gruntarskem dolgu petkrat višji kot pri veleposestnikih. Nasprotno pa podoben delež davčne uprave pri bajtarskem dolgu ne pomeni nobenega presenečenja, ker bi na osnovi pričevanj iz literature pričakovali veliko višji delež. Največ težav so davčni upravi povzročali mali kmetje. V njihovem dolgu je davčna uprava sodelovala z dobrimi 4 %.

5. Stopnja zadolženosti

Tabela 12: Povprečna vsota dolga na kmetijo v letih 1918 - 1941⁵⁵

kmetje	Slovenija	vzorec
Bajtarji	9.915 din	15.767 din
Mali kmetje	14.976 din	38.852 din
Srednji kmetje	26.173 din	33.523 din
Gruntarji	31.840 din	48.510 din
Veleposestniki	31.788 din	28.257 din
Skupaj	19.387 din	32.028 din

Tako za Slovenijo kot tudi za vzorec smo morali podatke preračunati sami. V vzorcu so se nam podatki ponujali sami ob zbiranju, tako da jih je bilo treba samo urediti. Podatke o številu zadolženih v okviru posamezne kategorije kmetov in o višini njihovega dolga smo našli v že citiranem delu Milana Komadiniča. Z ustrezno računsko operacijo, to je z deljenjem vsote dolga s številom zadolženih kmetov, smo dobili zgornje vrednosti povprečnih vsot dolga na določeno kmetijo. Že na bežen pogled opazimo veliko razliko v vsoti povprečnega dolga na zadolženo kmetijo v Sloveniji in vzorčnih občinah. Opazimo pa, da v Sloveniji ustrezno z velikostjo raste tudi višina dolga na kmetijo. Tako imajo v Sloveniji najmanjšo vsoto dolga na kmetijo zadolženi

⁵⁵ Lastni izračuni tako za vzorčne občine kot za Slovenijo. Za slednje smo vrednosti računali po podatkih Komadiniča, nav. delo, str. 63 in Jožeta Kerenčiča, nav. delo, str. 204.

bajtarji, najvišjo pa gruntarji in veleposestniki. V vzorcu je situacija nekoliko drugačna. Tudi tukaj imajo najmanjši dolg na zadolženo kmetijo bajtarji. Tukaj izstopa vsota dolga na kmetijo pri malih kmetih in gruntarjih. Tako visoko vsoto pri malih kmetih lahko tolmačimo s tem, da so mali kmetje v vzorčnih občinah ustvarili kar polovico kmečkih dolgov. Gruntarji v vzorčnih občinah pa so bili očitno nadpovprečno zadolženi. Seveda nam vsota povprečnega dolga na zadolženo kmetijo ne more osvetliti realne stopnje obremenjenosti kmetov. To nam lahko, med drugim, pokaže tudi zadolženost hektarja zemljišča, ki si jo bomo ogledali v naslednji tabeli.

Tabela 13: Zadolženost hektarja posesti v letih 1918 - 1941⁵⁶

kmetje	Slovenija	vzorec
Bajtarji	9.400 din/ha	14.594 din/ha
Mali kmetje	2.780 din/ha	7.566 din/ha
Srednji kmetje	2.465 din/ha	2.373 din/ha
Gruntarji	1.352 din/ha	1.956 din/ha
Veleposestniki	690 din/ha	471 din/ha
Skupaj	2.266 din/ha	3.629 din/ha

Že na začetku moramo opozoriti, da smo tu upoštevali vso zemljo, ki je bila v lasti zadolženih kmetov in ne le obdelovalne, kot so to storili nekateri avtorji.⁵⁷ Če bi upoštevali le obdelovalno zemljo, bi se vsota povprečnega dolga na hektar v Sloveniji povečala na 5.485 dinarjev,⁵⁸ se pravi, da bi se več kot podvojila. Po mojem mnenju moramo upoštevati vso kmetovo zemljo, ker kmetje niso ustvarjali dohodka samo z obdelovanjem njiv, travnikov, sadovnjakov, vrtov in vinogradov, kar je zajemal termin obdelovalne zemlje, temveč so določen dohodek zagotavljali tudi pašniki in predvsem gozdovi. Slednje velja zlasti za Slovenijo. Iz teh razlogov sem se odločil za upoštevanje vse zemlje, ki je bila v lasti zadolženih kmetov tako za Slovenijo kot tudi za vzorec.

Podatke za Slovenijo smo tudi v tem primeru izračunali sami, tako da smo dolg posamezne kategorije kmetov delili s hektarji zemlje, ki so jo imeli. Pri Komadiniću in Kerenčiču⁵⁹ smo našli podatke o deležih dolga, ki je pripadal posamezni vrsti kmetov in podatke o deležu zemlje, ki so jo imeli v svoji lasti. Ko pogledamo tabelo vidimo, da je bil trend zadolženosti v obeh primerih enak. Največjo stopnjo zadolženosti so imeli bajtarji, potem pa se je ta zniževala in je bila pri veleposestnikih najmanjša. To je ravno obratno, kot smo ugotavljali pri primerjavi vsote dolga na kmetijo. Povprečna zadolženost hektarja kmečke zemlje je bila v vzorčnih občinah za tisoč dinar-

⁵⁶ Ravno tam.

⁵⁷ Jozo Tomasevich: *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia*, Standford, London 1955, str. 673.

⁵⁸ Komadinić, nav. delo, str. 60.

⁵⁹ Glej opombo 30.

jev višja kot v Sloveniji. To razliko bomo zaradi nadpovprečne zadolženosti vzorčnih kmetov ugotavljali pri vseh. Take razlike v stopnji zadolženosti so razumljive, če si prikličemo v spomin podatke o deležu posamezne kategorije kmetov v skupni vsoti dolga (tabela 5) in jih primerjamo s stopnjo zadolženosti hektarja posesti. Najvišjo stopnjo zadolženosti so imeli, tako v Sloveniji kot tudi v vzorcu, bajtarji in mali kmetje. To se pravi tisti, ki so skupaj ustvarili slabi dve tretjini kmečkih dolgov. Obenem so imeli zadolženi bajtarji in mali kmetje slabih 30 % zemlje in s tem tudi manjše možnosti za zaslužek.

Do zdaj smo spoznali le skupno breme dolga na hektar posesti. Zanimiva pa so tudi razmerja med posameznimi vrstami dolgov, se pravi med obremenjenostjo, ki so jo povzročale dedinske terjatve, dolgovi pri privatnih upnikih in pri denarnih zavodih. Ker ustreznih podatkov za Slovenijo ne poznamo, bomo ponovno poklicali na pomoč zemljiško knjigo. Z ustreznimi izračuni smo dobili sledeče vrednosti dolgov in dedinskih terjatev na hektar posesti.

Tabela 14: Obremenjenost z dedinskimi terjatvami in dolgovi pri privatnih upnikih ter denarnih zavodih na hektar posesti v vzorčnih občinah⁶⁰

kmetje	dedinske terjatve	privatni upniki	denarni zavodi
Bajtarji	9.106 din/ha	6.769 din/ha	12.953 din/ha
Mali kmetje	3.023 din/ha	5.557 din/ha	6.214 din/ha
Srednji kmetje	1.623 din/ha	808 din/ha	1.943 din/ha
Gruntarji	520 din/ha	2.265 din/ha	2.064 din/ha
Veleposestniki	1.008 din/ha	-	376 din/ha
Skupaj	1.835 din/ha	3.521 din/ha	3.093 din/ha

Iz prejšnje tabele smo razbrali, da so imeli zadolženi kmetje v vzorčnih občinah povprečno 3.629 dinarjev dolga na hektar posesti. Največje breme so bili dolgovi pri privatnih upnikih. Povprečno so bremenili hektar zadolžene kmečke zemlje s 3.521 dinarji. S posojili pri denarnih zavodih so kmetje povprečno zadolžili hektar zemljišč za malo več kot 3.000 dinarjev. Tretja postavka, to je dedinske terjatve, je bremenila hektar kmetove posesti povprečno s 1.835 dinarji.

Najvišje breme so bile dedinske terjatve za bajtarje. Povprečno je bilo na hektar njihove posesti intabulirano slabih 10.000 dinarjev na račun dedinskih terjatev. Delež le teh je opaznejši še pri malih kmetih, z dobrimi 3.000 dinarji na hektar. Dedinske terjatve so bile najmanjše breme gruntarjem. Hektar njihove posesti so bremenile le s 520 dinarji. Srednjo vrednost pa so imeli veleposestniki in kmetje, prvi s 1.000, drugi pa s polovico več dinarjev intabulacij na hektar posesti.

⁶⁰ Lastni izračuni za vzorčne občine.

V skladu s pričakovanjem so dolgovi pri privatnih upnikih najbolj bremenili bajtarje in male kmete. Pri prvih je ta postavka dosegala približno 6.500, pri drugih pa za tisoč dinarjev manj na hektar zemlje. Ker so se srednji kmetje pri privatnikih še najmanj zadolževali, je razumljivo, da so jih tovrstni dolgovi bremenili le z 800 dinarji na hektar. Gruntarsko breme je predstavljalo približno srednjo vrednost med malokmetско in srednjekmetско stopnjo zadolženosti. Za veleposestnike pa že vemo, da se pri privatnikih niso zadolževali.

Tudi dolgovi pri denarnih zavodih so predstavljali največje breme za bajtarje in male kmete. Pri bajtarjih je stopnja zadolženosti hektarja posesti dosegala skoraj 13.000 dinarjev. Taka izjemna stopnja zadolženosti se ne ponovi več, saj se že pri malih kmetih zniža za polovico. Ostale tri kategorije so imele stopnjo zadolženosti v znosnih mejah. Srednji kmetje in gruntarji so dolgovali približno 2.000 dinarjev po hektarju, veleposestniki pa malenkostnih 376 dinarjev.

Na koncu si oglejmo še povprečne vrednosti dedinskih terjatev in dolgov, kakor nam jih ponujajo intabulacije v zemljiški knjigi vzorčnih katastrskih občin.

Tabela 15: Povprečne vrednosti posamezne dedinske terjatve in posameznega dolga pri privatnikih in denarnih zavodih v dinarjih v vzorčnih občinah v letih 1918 - 1941⁶¹

kmetje	dedinske terjatve	privatni upniki	denarni zavodi	skupaj
Bajtarji	7.064	4.393	7.003	6.584
Mali kmetje	5.554	8.429	15.171	10.008
Srednji kmetje	7.692	5.285	11.677	9.440
Gruntarji	5.936	22.845	20.016	15.381
Veleposestniki	28.000	-	13.282	15.958
Skupaj	6.433	7.735	12.753	9.762

Povprečni kmečki dolg je znašal slabih 10.000 dinarjev. Najbolj so od tega povprečja odstopali gruntarji in veleposestniki. Ti so si vsakič v povprečju sposodili 15.000 dinarjev. Za tretjino manjši povprečni dolg so imeli mali in srednji kmetje. Ob vsakokratni zadolžitvi so najmanj denarja dobili bajtarji, kar je tudi razumljivo, saj so imeli najmanjše jamstvo. Vsakič so se povprečno zadolžili za 6.000 dinarjev.

Povprečna dedinska terjatev je bila vredna približno 6.500 dinarjev. Najbolj so dediče, pač v skladu z možnostmi, oskrbeli veleposestniki. Vsaka njihova dedinska terjatev je bila v povprečju vredna 28.000 dinarjev. Za svoje naslednike so dobro skrbeli tudi bajtarji in srednji kmetje. Povprečno je njihov potomec dobil po 7.000 dinarjev. Tako mali kmetje kot gruntarji so predpisovali povprečno po slabih 6.000 dinarjev na račun dednega odpravka, dote ali česa podobnega. Te vsote same po sebi niti niso bile

⁶¹ Lastni izračuni za vzorčne občine.

visoke, razen pri veleposestnikih. Nedvomno so bile dedinske terjatve za bajtarje in male kmete veliko breme, kajti na takih kmetijah je bilo ponavadi veliko več otrok kot na ostalih, katere je bilo potrebno izplačati. Novi lastnik je torej že ob prevzemu kmetije bil enormno obremenjen in v veliko težjem položaju kot srednji kmet ali gruntar. Prvih nekaj let sploh ni mogel investirati v proizvodnjo, temveč se je moral dobro potruditi, da je izplačal svojce. Seveda pa je drugo vprašanje v kolikšni meri so bile dedinske terjatve dejansko izplačevane v tako velikih zneskih, saj gospodarske razmere niso govorile temu v prid. Posledica tako velikih dednih odpravkov je bilo povečano zadolževanje. V to nas prepričujejo podatki iz novomeškega okraja, kjer je bila kar četrtna dolga ustvarjena zaradi izplačevanja dedinskih terjatev.⁶²

Povprečen dolg pri privatnikih je bil slabih 8.000 dinarjev. Za največje vsote so se zadolževali gruntarji, v povprečju vsakič za slabih 23.000 dinarjev. Tudi mali kmetje so si sposojali precej. Ob vsakem obisku privatnega upnika so se zadolžili krepko čez 8.000 dinarjev. Povprečni privatni dolg pri bajtarjih in srednjih kmetih je slabih oziroma dobrih 5.000 dinarjev.

Največje kredite so ponujale banke in kreditne zadrage. Povprečno posojilo je bilo vredno slabih 13.000 dinarjev. Najvišja so odobrili gruntarjem, povprečno po 20.000 dinarjev. Mali kmetje niso veliko zaostajali za gruntarji. Vsako posojilo, ki so ga najeli je bilo v povprečju vredno za četrtno manj kot gruntarsko. Veleposestniški in srednjekmetški krediti so se gibali v mejah skupnega povprečja. Kakor drugod so tudi pri kreditnih ustanovah bajtarji dobivali najmanjša posojila. Povprečno je bilo vredno 7.000 dinarjev.

ANALYSE DER BÄUERLICHEN VERSCHULDUNG IN SLOWENIEN ZWISCHEN 1918-1941

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit stützt sich auf Grundbücher von sechs Katastergemeinden und untersucht den Verlauf der Verschuldung im Agrarsektor sowie auch die Struktur der Verschuldung. In der ersten Hälfte der zwanziger Jahre waren die Bauern nur gerin verschuldet; der Verschuldungsprozeß intensiverte sich erst in der zweiten Hälfte dieses Jahrzehnts. Der Grund lag einerseits im Übergang von inflationärer zu deflationärer Finanzpolitik und andererseits im Verfall der Weltmarktpreise für Agrarprodukte 1926 infolge von Überproduktion. Die Verschuldung erreichte ihren Höhepunkt Anfang der dreißiger Jahre. Die Weltwirtschaftskrise erfaßte alle Wirtschaftsbereiche; der Agrarsektor jedoch bekam die zerstörerischen Folgen zuerst zu spüren. Trotz staatlicher Intervention besserte sich die Lage der Bauern während der ersten Hälfte der dreißiger Jahre nicht – im Gegenteil, sie wurde von Jahr zu Jahr prekärer. Der verfügte Preisstopp und die Krise der Geldinstitute führten zu Geldknappheit, was den Bauern die Aufnahme von Krediten in größerem Ausmaß unmöglich machte. Das war der Grund, warum die Verschuldung nicht weiter stieg. Das Verschuldungsniveau war zwar im Vergleich zum Beginn der dreißiger Jahre niedriger, aber verglichen mit dem Stand der zweiten Hälfte der zwanziger Jahre gleich hoch, also doch ziemlich hoch. In der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre, als die Krise abliefte und die ersten Anzeichen einer Konjunktur sichtbar wurden, begannen sich die Bauern wieder stärker zu verschulden. Der Umfang dieser neuen Verschuldung übertraf jedoch jenen vom Anfang der dreißiger Jahre nicht mehr.

Die Untersuchung ergab folgende Schlußfolgerungen:

In den erfaßten Gemeinden verschuldete sich gut ein Drittel der Bauern. 2/3 der Kreditsumme fiel auf Kleinhäusler und Kleinbauern, also auf jene Gruppe mit dem geringsten Grundbesitz. Fast die Hälfte der

⁶² Bratko, Kmetški dolgovi, str. 232.

Kredite wurde bei Privaten aufgenommen – in erster Linie bei Großbauern, Kaufleuten und auch Advokaten – dies war wohl die schlimmste Form der Verschuldung. Unter den Finanzinstituten, die den Bauern Geld verliehen, waren die heimischen Kreditgenossenschaften führend, um die Hälfte weniger vergaben Banken und städtische Sparkassen. Die Steuerbehörde als Gläubiger fiel nicht ins Gewicht: die Steuerschuld betrug lediglich 3 % der bäuerlichen Schulden bei den Geldinstituten. Die am meisten verschuldeten, und das nicht nur nominell, waren die Kleinhäusler und kleinen Bauern, das ergab die Berechnung der durchschnittlichen Schuldenlast pro Hof und Hektar. Es wäre jedoch falsch daraus zu folgern, daß die Verschuldung der mittleren und großen Bauern, trotz geringerer Ausmaße, für die Betroffenen eine erträgliche Last waren. Unter etwas günstigeren wirtschaftlichen Bedingungen wäre das zweifellos der Fall gewesen, nicht jedoch unter den Bedingungen der dreißiger Jahre in Jugoslawien. Die einzigen, denen die Verschuldung keinerlei größere Schwierigkeiten bereitete, waren die Großgrundbesitzer. Die verschuldeten Bauern befanden sich in einer außerordentlich schwierigen Lage, die Kleinhäusler bewegten sich am Rande des Ruins – diese Einschätzung belegen Daten, daß mehr als die Hälfte der Schulden von Kleinhäuslern und Kleinbauern für unproduktive Zwecke verwendet wurden, also fürs nackte Überleben.